

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Katedra aplikované geoinformatiky a územního
plánování

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Historický vývoj venkovských sídel a lidová architektura
Historical development of rural settlement and folk architecture

Vedoucí
bakalářské práce:
Ing. Ondřej Kalivoda

Autorka
bakalářské práce:
Lucie Kratochvílová

PRAHA 2009

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma "Historický vývoj osídlení a lidová architektura" zpracovala samostatně a použila jsem pramenů, které uvádím v příloženém seznamu použité literatury.

Souhlasím s půjčováním své bakalářské práce ke studijním účelům.

V Praze dne 29. dubna 2009

.....
Lucie Kratochvílová

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu Ing. Ondřeji Kalivodovi za laskavý přístup, za pozornost, kterou věnoval mé práci, za jeho odborné rady a metodické vedení při řešení této bakalářské práce.

Abstrakt

V teoretické části své bakalářské práce se zaměřuji na historický vývoj osídlení v našich zemích, s ohledem na rozměření a půdorysné uspořádání pluzin a lidovou architekturu.

V části o lidové architektuře zaostřuji především na oblast středních Čech, kterou budu na příkladu vesnice Byšičky podrobně analyzovat v praktické části. Uvedu nabyté informace do praxe a typické prvky představím na vybraných stavbách

Abstract

In the theoretic part of my bachelor work I am focusing on the historical development of the colonization of our countries, in the light of form and geometry of 'pluzin' and folk architecture.

In the part of folk architecture I am focused on the territory of the middle Bohemia. Then I will analyze the village Byšičky as an example in practical part. I will bring in found information to practices. Characteristic components will be introduced on chosen buildings.

PODĚKOVÁNÍ.....	3
1 ÚVOD.....	7
2 HISTORICKÝ VÝVOJ VENKOVSKÉHO OSÍDLENÍ V ČR.....	1
2.1 VESNICE RANÉHO STŘEDOVĚKU.....	1
<i>Hromadná vesnice.....</i>	2
<i>Hromadná vesnice.....</i>	2
<i>Hromadná vesnice.....</i>	2
2.2 VESNICE VRCHOLNÉHO STŘEDOVĚKU.....	3
<i>Návesní vesnice.....</i>	4
<i>Návesní vesnice.....</i>	4
<i>Návesní vesnice.....</i>	4
<i>Ulicový typ vesnice.....</i>	4
<i>Ulicový typ vesnice.....</i>	4
<i>Ulicový typ vesnice.....</i>	4
<i>Údolní lánové vesnice.....</i>	5
<i>Údolní lánové vesnice.....</i>	5
<i>Údolní lánové vesnice.....</i>	5
<i>Radiální (lesní) lánové vesnice.....</i>	6
<i>Radiální (lesní) lánové vesnice.....</i>	6
<i>Radiální (lesní) lánové vesnice.....</i>	6
<i>Deformovaná a smíšená založení.....</i>	6
<i>Deformovaná a smíšená založení.....</i>	6
<i>Deformovaná a smíšená založení.....</i>	6
<i>Typologie plužin.....</i>	6
<i>Typologie plužin.....</i>	6
<i>Typologie plužin.....</i>	6
2.3 VÝVOJ ZALOŽENÍ VESNIC DO 18. STOLETÍ A SOCIÁLNÍ DIFERENCIACE.....	10
2.4 RAABIZAČNÍ VESNICE.....	11
2.5 VÝVOJ VESNICE DO 19. STOLETÍ.....	12
3 VÝVOJ PŮDORYSNÉHO A PROSTOROVÉHO USPOŘÁDÁNÍ DOMU.....	13
NEJSTARŠÍ HISTORICKÉ OBYTNÉ STAVBY.....	13
NEJSTARŠÍ HISTORICKÉ OBYTNÉ STAVBY.....	13
NEJSTARŠÍ HISTORICKÉ OBYTNÉ STAVBY.....	13
VESNICKÉ DOMY VE VRCHOLNÉM STŘEDOVĚKU.....	13
VESNICKÉ DOMY VE VRCHOLNÉM STŘEDOVĚKU.....	13
VESNICKÉ DOMY VE VRCHOLNÉM STŘEDOVĚKU.....	13
<i>Dymná jizba.....</i>	14
<i>Dymná jizba.....</i>	14
<i>Dymná jizba.....</i>	14
VESNICKÉ DOMY POZDŇNÍHO STŘEDOVĚKU.....	15
VESNICKÉ DOMY POZDŇNÍHO STŘEDOVĚKU.....	15
VESNICKÉ DOMY POZDŇNÍHO STŘEDOVĚKU.....	15
<i>Polodymná jizba.....</i>	15
<i>Polodymná jizba.....</i>	15
<i>Polodymná jizba.....</i>	15
<i>Dymník.....</i>	15
<i>Dymník.....</i>	15
<i>Dymník.....</i>	15
RENASANČNÍ A BAROKNÍ VESNICKÝ DŮM.....	16
RENASANČNÍ A BAROKNÍ VESNICKÝ DŮM.....	16
RENASANČNÍ A BAROKNÍ VESNICKÝ DŮM.....	16
<i>Světnice.....</i>	16
<i>Světnice.....</i>	16
<i>Světnice.....</i>	16
<i>Kamna.....</i>	17
<i>Kamna.....</i>	17
<i>Kamna.....</i>	17
<i>kuchyně.....</i>	17

<i>kuchyně</i>	17
<i>kuchyně</i>	17
<i>černá kuchyně</i>	17
<i>černá kuchyně</i>	17
<i>černá kuchyně</i>	17
KLASICISTNÍ VESNICKÝ DŮM.....	18
KLASICISTNÍ VESNICKÝ DŮM.....	18
KLASICISTNÍ VESNICKÝ DŮM.....	18
DŮM PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ.....	19
DŮM PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ.....	19
DŮM PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ.....	19
4 HOSPODÁŘSKÉ STAVBY A TECHNICKÉ STAVBY.....	20
4.1 HOSPODÁŘSKÁ ČÁST DOMU.....	20
4.2 ŠÝPKA.....	20
4.3 STODOLA.....	21
4.4 CHLÉVY.....	21
4.5 KOLNA.....	21
4.6 MLÝNY.....	21
4.7 KOVÁRNY.....	22
4.8 DALŠÍ TECHNICKÉ STAVBY.....	22
5 KONSTRUKCE STĚN.....	23
5.1 ROUBENÉ STĚNY.....	23
5.2 KRČKOVÉ STĚNY.....	25
5.3 HRÁZDĚNÉ STĚNY.....	25
5.4 HLINĚNÉ STĚNY.....	26
6 LIDOVÁ ARCHITEKTURA VE STŘEDNÍCH ČECHÁCH.....	27
6.1 PRAHA A OKOLÍ.....	27
6.2 SEVEROZÁPADNÍ OKOLÍ PRAHY, SLÁNSKO A PODŘIPSKO.....	28
6.3 KOKOŘINSKO.....	29
6.4 BĚLSKO, MŠENSKO, ZÁPADNÍ BOLESLAVSKO (OBLAST MEZI MĚLNÍKEM A MLADOU BOLESLAVÍ, DOLNÍ POJIZEŘÍ).....	29
6.5 ČESKÝ RÁJ, STŘEDNÍ POJIZEŘÍ A PODJEŠTĚDÍ.....	30
6.6 POLABÍ - PODĚBRADSKO, NYMBURSKO, MĚSTECKO.....	30
6.7 ČESKOBRODSKO, KOLÍNSKO, KUTNOHORSKO.....	30
6.8 JIŽNÍ ČÁST STŘEDNÍCH ČECH - POSÁZAVÍ, PODBLANICKO, BENEŠOVSKO, SEDLČANSKO, DOBŘÍŠSKO.....	31
6.9 ČESKÁ SIBIŘ, SEDLECKO, PETROVICKO, JIŽNÍ SEDLČANSKO A STŘEDNÍ POVLTAVÍ.....	31
6.10 PŘÍBRAMSKO, BŘEZNICKO, ROŽMITÁLSKO, PODBRDSKO.....	32
6.11 BEROUNSKO, ČESKÝ KRAS.....	32
6.12 KŘIVOKLÁTSKO, RAKOVNICKO A DŽBÁN.....	32
6.13 JESENICKO.....	33
7 CHARAKTERISTIKA TYPU SÍDLA A PLUŽINY BYŠIČEK.....	33
8 VÝVOJ VYBRANÉHO SÍDLA.....	34
9 PŘÍPADOVÁ STUDIE - BYŠIČKY.....	37
9.1 CHARAKTERISTIKA LIDOVÉ ARCHITEKTURY V BYŠIČKÁCH.....	37
9.2 CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH STAVEB LIDOVÉ ARCHITEKTURY ČI JEJICH SOUBORŮ V BYŠIČKÁCH.....	37
10 ZÁVĚR.....	40

Přílohy

Fotodokumentace

Mapy

1 Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem zvolila historický vývoj vesnických sídel a lidové architektury. Cílem mé práce je seznámení s problematikou lidové architektury, zmapování jejího vývoje ve spojitosti s vývojem osídlení na našem území.

Vesnice a lidová architektura v nich jsou odkazem našich předků. Přináší nám poznatky o tom, jak naši předci řešili problémy od umístění stavby do terénu nebo krajiny, přes její hmotové ztvárnění, až po její vybavení. Všechny tyto informace jsou lety ověřené skutečnosti, které nám mohou být důležitým vodítkem, jehož opomíjení v současné době by se nemuselo vyplatit.

Volba způsobu stavby, počet hospodářských staveb i existence, popř. neexistence plužin záležela na mnoha aspektech. Samozřejmě na účelu stavby, na dosažitelnosti materiálů, na terénních podmínkách, na představivosti majitele a v neposlední řadě na sociálním postavení.

Ochrana dochovaných půdorysných typů vesnic, staveb v nich postavených i vyživovacích základů vesnic je velmi důležitá. Na poničení tradičního obrazu vesnice má zřejmě největší podíl kolektivizace. Došlo k poničení krajiny, zániku staveb, nebo jejich přestavění v "novém duchu", to vše bylo doprovázeno úpadkem vkusu. Na

mnoha místech jsme tak ztratili představu o původním utvoření vesnice, původní zástavba byla nahrazena novou, plužiny rozorány. Následky tohoto chování jsou sice vratné, ale náprava těchto chyb rozhodně trvá delší dobu než jejich vznik. Proto je v současné době velmi nutná ochrana všech součástí, tedy samotné obytné stavby, hospodářské stavby, půdorysu vesnic a polností rozdělených na plužiny.

Ve své práci představím historický vývoj osídlení na našem území, zaměřím se na půdorysná schémata vystavovaných vesnic ve spojení s schématy rozměřovaných plužin. Zmíním půdorysné uspořádání samotného domu a jeho vývoj v průběhu staletí.

Dále se budu zabývat hospodářskými stavbami a technickými stavbami, které jsou nedílnou součástí obrazu usedlosti. Pokusím se nastínit problematiku konstrukcí stěn lidových staveb a jejich příslušnost k regionům České republiky. Následně popíši lidovou architekturu ve středních Čechách, jelikož pro případovou studii, která následuje v zápětí, jsme si vybrala vesnici Byšičky ležící v tomto kraji.

Následuje případová studie vesnice Byšičky. Zde zmíním její historii, pokusím se o charakteristiku půdorysného utvoření vesnice a jejích plužin. Následně se budu zabývat lidovou architekturou ve vesnici, kde kromě celkového pohledu na vesnici se pokusím ukázat lidovou architekturu oblasti na konkrétních domech.

Po textové části následuje fotodokumentace týkající se Byšiček a mapy, které zvýrazňují plužiny, vývoj osídlení v Byšičkách, a jsou na nich vyznačeny objekty zmíněné v textu.

2 Historický vývoj venkovského osídlení v ČR

2.1 Vesnice raného středověku

Počátky historického vývoje osídlení našich zemí, které vrcholilo ve středověku v podobě dvou kolonizací, můžeme sledovat do období neolitické revoluce¹, kdy byli paleolitičtí lovci a sběrači (kteří svou činností neovlivňovali krajinu o mnoho více než ostatní druhy) vystřídáni neolitickými zemědělci, kteří z oblasti Předního Východu přinášejí zemědělský způsob života. Lovci a sběrači se usazují a začínají si krajinu podmaňovat a měnit k obrazu svému. Vzniká tak základ pro pozdější osídlení. Sídla byla zpočátku od sebe oddělena a měla vztah jen k malému zázemí, které zabezpečovalo obživu. Po další tisíciletí docházelo k propojování sídel a vztahy mezi nimi se prohlubovaly. Příčinou toho všeho byl rozvoj řemesel v sídlech a z toho plynoucí nutnost dělbý práce. Sídla se specializovala a vzájemné vztahy mezi sídly tak byly stále nutnější. Došlo tedy k posunu od izolovaných sídel k propojenému systému. U nás se zemědělský způsob hospodaření objevuje nejdříve na jižní Moravě, a pomalu se usazuje v sušších a úrodných oblastech moravských a polabských nížin. Nutno podotknout, že hornatější polohy zůstávají nadále panenské a nedotčené.² Přesnou představu o sídlech, jejich uspořádání, o půdorysech usedlostí nebo o plužinách z této nemáme. Stejná situace nastává se sídly předrománskými, v několika případech máme určité náznaky uspořádání několika objektů na jedné lokalitě, není jisté, že jde o objekty pocházející z této doby. O něco jistější jsou průzkumy a na nich založené odhady možného uspořádání sídel z období raného středověku (podle tehdejší architektury někdy nazývaném románským obdobím). Osídlení bylo v této době, až na výjimky, situováno do tzv. starého sídelního území, kde se v průběhu 5. a 6. století usidlovali příchozí kmeny Slovanů (tzn. podél dolních toků Labe, Ohře, Vltavy, Dyje a Moravy, tedy v nejúrodnějších oblastech s nejlepšími podmínkami pro zemědělství). V rámci vnitřní kolonizace, která probíhá od 6. do 13. století se místní obyvatelé usazují na neosídlených místech v rámci starého sídelního území, které je tak hustěji obydlené, nevyjímaje okrajové oblasti. Vyšší polohy stále nebyly nevyhledávány, s výjimkou okolí klášterů a podél obchodních cest. Ke konci románské doby se opustil dvoj-polní systém hospodaření³, především díky zavedení pluhu vhodného pro obhospodařování těžkých půd. Přešlo se tak na troj-polní systém⁴, který zvyšuje

¹ Probíhající od 8. do 10. století př. n. l.

² Dostupný z World wide web <http://www.scientica.cz/dvdpj/index.php?oddil=4&cast=opravdu>, čerpáno 16. 4. 2009

³ Systém hospodaření s půdou, kdy je rozdělena na dvě části. Jedna leží ladem (úhor), druhá je oseta. Po roce se střídají. Tento systém je hojně využíván ve středověku, cca do 13. století kdy je vytlačen troj-polním systémem.

⁴ Způsob obdělávání půdy, s rozdělením půdy na tři části. Jedna se osívá na jaře (jař), druhá na podzim (ozim) a třetí opět zůstávala ladem (úhor). Po roce se celý systém posunul.

výnosnost plužiny⁵ i za cenu zvýšení pracnosti. I přes tyto změny přetrval hromadný typ vesnice s úsekovou plužinou, kde domy stojí uprostřed nepravidelných polí.

Hromadná vesnice

Tento typ sídla a k tomu náležející plužiny můžeme sice v naší krajině najít ještě dnes, nejedná se však o původní románské vesnice, ale o novější, zpravidla pocházející z vrcholného středověku, kdy byl typický pro kolonizaci lesů (Českomoravská vrchovina, Šumava).

Podobu sídelní struktury vytvořené během vnitřní kolonizace nám naznačuje dochovaná románská architektura, a to konkrétně síť vesnických románských kostelů (dokládají kulturní příslušnost k západní křesťanské civilizaci) dnes stojících uprostřed vesnice. Tehdy tomu tak nemuselo být, vesnice nemusela být uspořádána podobně a na týchž místech.

Orientace kostela vypovídá o uspořádání vesnice. Hlavní vstup byl, pokud to půdorys kostela a přírodní podmínky dovozovaly, orientován směrem k tehdejšímu sídlišti. Obvykle existoval ještě jeden samostatný vstup pro vlastníky panského sídla, které se nacházelo v blízkosti kostela. Vstup vedl na tribunu, v západní části lodi, a býval spojen s věží. Pro kostel se většinou volila vyvýšená poloha (kvůli vazbě na sídlo feudála, nebo protože se jako jediný nespalný objekt považoval za útočiště). Zatímco sídliště potřebovalo spíše snadný přístup k vodě a rovinnou polohu. Zástavba bývala pravděpodobně rozptýlená, pole se mohla rozkládat okolo jednotlivých usedlostí s dobrým přístupem k vodě. Podrobnější informace o uspořádání ranně středověké vesnice nemáme, i když jejich získání by bylo spíše otázkou vynaložených prostředků pro archeologické výzkumy na vhodně zvolených lokalitách.⁶ Dalšími výzkumy by se mohlo potvrdit, že do současné doby zažitá představa o tom, že sídliště těsně obklopují kostel, nejsou správné neboli, že sídliště těsně spjaté s kostelem nepocházejí ze stejné doby jako kostel samotný.

Vedle existence románských kostelů máme možnost poznat staří vesnice podle jejich jména. Zajímavé postavení v souhrnu těchto jmen má jméno Újezd. Toto jméno pocházelo ze způsobu vytýčení vesnice, a to jejím obejitím nebo objetím. Tento způsob našel své uplatnění ke konci raného středověku v období tzv. vnitřní kolonizace. Docházelo při ní k osidlování okrajových oblastí starého sídelního území.

⁵ Je to vyživovací základna rolnického sídla. Počítají se k ní jen ty části, které byly soukromým vlastnictvím (polnosti, lesy jen tam, kde byly zahrnuty v souvislé parcelované ploše polí). K plužinám nepatřily tzv. občiny (louky pastviny obecné lesy) a vrchnostenské lesy. Jde tedy o poddanskou ornou půdu, viz Vařeka, J., Frolec, V. [Lidová architektura: encyklopedie](#), přeprac. vyd., Praha: Grada, 2007, 427 s. ISBN 978-80-247-1204-8, str. 164

⁶ viz. Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 245s. ISBN 80-7203-082-5, str. 57

2.2 Vesnice vrcholného středověku

V období vrcholného středověku, tzn. 2. polovina 13. století až 15. století, docházelo k rozšiřování osídlení. Byla zakládána nová města, kláštery, vesnice, a to v původním sídelním prostoru nebo v místech zalesněných a hůře přístupných. Nová sídla vznikala ve východních Čechách, Poohří, Jihočeské pánvi, údolních částech Českomoravské vrchoviny, nebo i v podkrkonoší. Docházelo i k reorganizaci vesnic stávajících a zřejmě i kvůli tomu se dochovalo málo vesnic založených v románském období. Středověk uzavřel starou zástavbu do pevně rozměřených územních celků a podřídil ji pravidelně strukturovaným půdorysům, osadil rozsáhlá území městy a vesnicemi, ustálil směr a průběh cest mezi nimi.⁷

Osídlovaly se oblasti s horšími podmínkami pro život – méně úrodná místa, vyšší polohy. Tady obyvatelstvo naráželo na problémy jako horší přístup k vodě, vyčerpání půdy, ale i na násilné zásahy. Zmíněné překážky vedly k tomu, že některé z těchto vesnic zanikly.

Celá tato expanze obyvatelstva do neosídlených oblastí byla možná díky velmi významným a již zmíněným inovacím v zemědělství, a také upravením vztahu feudál - poddaný - půda. Poddaný vesničan má tzv. právo zákupné (emfyteutické), kdy půda nadále zůstává majetkem vrchnosti a on je jejím „dědičným nájemcem“. Toto právo jemu a jeho rodině zaručuje (při úspěšném hospodaření), že usedlost může postoupit další generaci. Poddaný ale nadále musí odvádět dávky, a to naturální nebo ve většině případů peněžní, které však byly při založení nových vsí po určitou dobu prominuty. Tato doba prominutí dávek, jinak lhůta, trvala většinou od 5-ti do 8-mi let a její název můžeme často i nyní najít v jménech vesnic – Lhot. Majitelé půdy, tedy šlechtici sami, neřídili osidlovací proces. Na tuto práci přicházeli najímaní lokátoři, kteří měli na základě smlouvy s feudálem nebo církevním hodnostářem za úkol navrhnout místo, půdorys vesnice a rozměřit plužiny. Pokud se jen rozšiřovalo dosavadní sídlo, funkce lokátora spočívala spíše v selekci tehdejšího rozptýleného osídlení a jeho uspořádání do kompaktnějších celků.⁸ Každá vesnice musela mít dostatek místa pro plužiny, dostatek vody, a dobré půdní podmínky. V této době se vyvinuly typy plužin, které se pak jen s malými změnami používaly ještě v novověku. Lokátor se později stává rychtářem, jsou mu dováděny výnosy z pokut, zisk z prvního nepoplatného lánu⁹ a sám získává nejlepší půdu ve vesnici. Kolonizace tedy zvýšila výměru obdělávané půdy z 10% na 30%, v 9. století měla údajně pokrývat 10% krajiny, v 12. století 15% a ve 14. století 30%.

⁷ viz Sádlo, J. a kol. Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Praha: Malá skála, 2005, 247s. ISBN 80-86776-02-6, str. 146

⁸ viz Sádlo, J. a kol. Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Praha: Malá skála, 2005, 247s. ISBN 80-86776-02-6, str. 148

⁹ Půda určená pro lokátora, který z ní neodvádí daně.

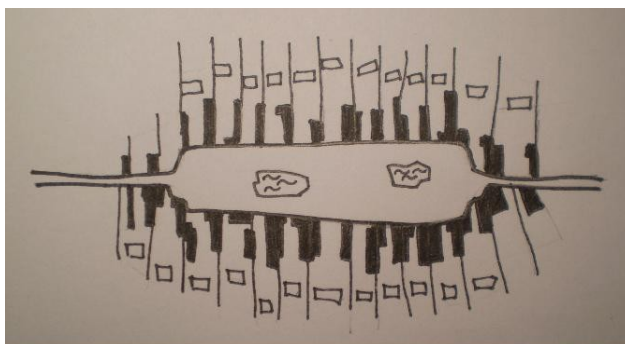
Kolonizace vedla k vytvoření sídelní struktury, která přežívá dodnes. Můžeme proto říci, že středověká kolonizace je dodnes základem našeho osídlení.¹⁰ I přes četné zásahy se z této doby často, vedle půdorysného základu vesnice, dochoval i půdorys domu, způsob sestavení budov v jednotlivých usedlostech¹¹, nebo relikty plužin.

Pevnější uspořádání vesnic, zakládaných jednorázovým vyměřovacím aktem, přináší od 13. století postupné ustalování návsi¹² a tím i základní schémata celých vesnic a jejich plužin. K těmto základním schématům samozřejmě existují i mezistupně, které je propojují.

Návesní vesnice

Na starém sídelním území a jeho okrajích nalezneme vesnice návesního typu. Zde jsou usedlosti soustředěny kolem pravidelného, zpravidla obdélného návesního útvaru.¹³

Toto schéma bylo obtížné pro rozměření polností za usedlostmi. Ke každé usedlosti patřilo pole přímo za ní, avšak u obdélné návesní vesnice zbývaly polnosti v jednotlivých koutech návsi. Situace již tak dost komplikovaná mohla být ještě ztížena morfologií terénu, zamokřením nebo zalesněním. Nedalo se tedy předpovědět, zda zúrodnění proběhne úspěšně. Velikost vesnice záležela na počtu nových obyvatel, pro které byla vyměřována. V závislosti na velikosti vesnice mohla tedy být náves malá, nebo až mimořádně velká, která se dala srovnat s velikostí náměstí gotických měst.

Ulicový typ vesnice

V podstatě se jedná o podobný typ půdorysného řešení vesnice jako je návesní, s tím rozdílem, že zde je zástavbou lemována komunikace. Může se jednat o jednostrannou nebo oboustrannou zástavbu, kompaktní nebo volnější. Sevřená

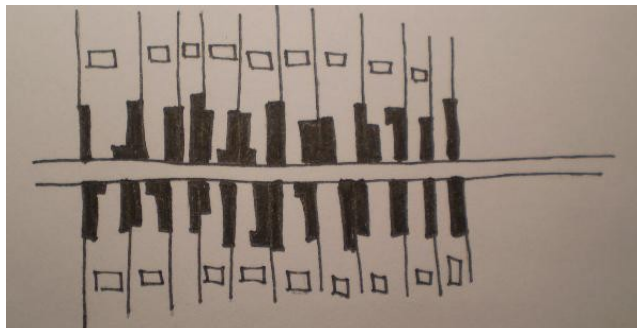
¹⁰ viz Baše, M. Sídla a stavby na venkově, Praha: ČVUT, 2006, 80s. ISBN 80-01-03390-2, str. 62

¹¹ např. Vesnice Pfaffenschlag

¹² viz Löw, J. Michal, I. Krajinný ráz, Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce s.r.o., 2003, 552s. ISBN 80-86386-27-9, str. 326

¹³ viz Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 245s. ISBN 80-7203-082-5, str. 59

zástavba je specifickým pro některé oblasti starého sídelního území (jižní Morava, východní Čechy) a je nápadně spjata s okraji širokých říčních niv.¹⁴ Volnější zástavba podél komunikace je zřejmě vývojově mladší. Ulicová vesnice vznikla novým rozměření starších hromadných vesnic.

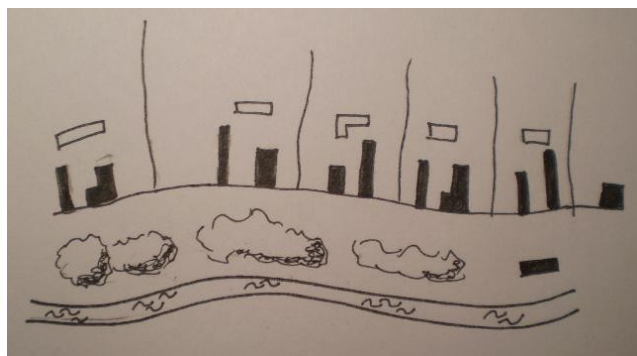

Údolní lánové vesnice

Při novém osídlování a přeměně starých sídel v okrajových, výše položených a členitých oblastech se nejvíce používalo schéma údolní lánové vsi. Tento způsob byl nejvíce oblíben a používán německými kolonisty, a proto jej můžeme najít např. v severních Čechách. Tady, nebo také na Vysočině, tvoří kostru osídlení.

Údolní lánové vsi nemají návěs, osou těchto vesnic býval zpravidla potok. Po jeho obou, nebo někdy jen po jednom břehu byly rozměřeny úseky, které se přidělily jednotlivým usedlostem. Postupným obděláváním se tyto úseky, nebo také lány, protahovaly dále za usedlost v podobě – zahrada, pole, louky, les.

Vytvoření návěsi při tomto půdorysném typu nebylo hlavní prioritou. Prioritou byla pole, a tak se často stávalo, že jednotlivé usedlosti se kvůli morfologii terénu odsunuly dále od potoka, např. Pokud ležela při potočním břehu vyšší terasa, na které teprve mohla být zřízena pole, situovaly se usedlosti až do této vyšší polohy i za cenu úplného odtržení od společného prostoru údolní nivy.¹⁵ Tento prostor byl zpočátku většinou neprostupný, zarostlý pobřežními rostlinami.

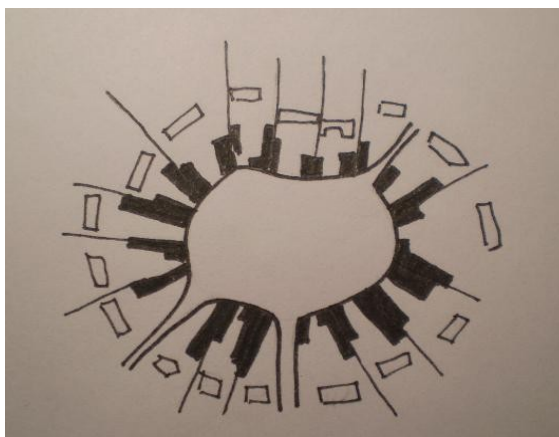
¹⁴ viz Löw, J. Míchal, I. Krajinný ráz, Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce s.r.o., 2003, 552s. ISBN 80-86386-27-9, str. 327

¹⁵ viz Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 245s. ISBN 80-7203-082-5, str. 61

Radiální (lesní) lánové vesnice

Radiální lánové vsi se velmi dobře hodili do nepřehledného terénu, tzn. pro neprůchodná místa v lese. Často proto tedy tento typ založení najdeme u vesnic, které svým názvem naznačují spojitost se zakládáním na zalesněných a upravených místech, např. Žďár (tedy v lese vypálené místo určené pro následné obdělávání).

U tohoto schématu se vytvářel „uzavřený“ okrouhlý návesní prostor, což také umožňovalo jednoduché rozměření lanových pruhů, které se nacházely za usedlostmi. Okrouhla byla typickým schématem pro poslední fázi kolonizace, a proto jsou častým jevem ve výše položených oblastech s členitějším terénem.

Deformovaná a smíšená založení

Původní koncepty založení nebylo vždy možné realizovat přesně, ať již kvůli terénu, nebo později kvůli rozšiřování zástavby. Často také nemáme možnost sledovat vývoj těchto vesnic jinak, než na mapách, které jsou o mnoho mladší než založení vesnice, a proto také nacházíme odlišné vesnice nebo přechodové fáze.

Jedna z nejčastějších zakládacích variant bylo vytvoření návsi pomocí dvou protilehlých řad usedlostí, které byly otevřené, bez usedlostí v kratších stranách a tím byl i vyřešen problém s rozměření polností v těchto místech. Tento typ založení se nejlépe vyjádří názvem: návesní lánová vesnice,¹⁶ nebo návesní ulicová vesnice.

Parcely domů u tohoto typu návsi mohly být široké s volně stojícími dvorci v čele pozemku nebo úzké pruhy, které pak tvořily souvislou zástavbu. Tento způsob rozměření pozemku a zástavby často vedl k tomu, že v jednom z konců (nebo na obou) byl vytvořen vějíř lánů. Je to tedy spojení lánové a radiální vsi.

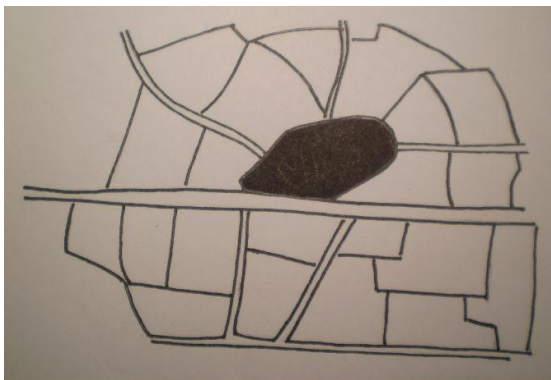
Typologie plužin

Typologie plužin, neboli jejich rozdělení podle tvaru a členění, má zásadní význam pro poznání historického a urbanistického vývoje sídla. Na tvar plužin mělo

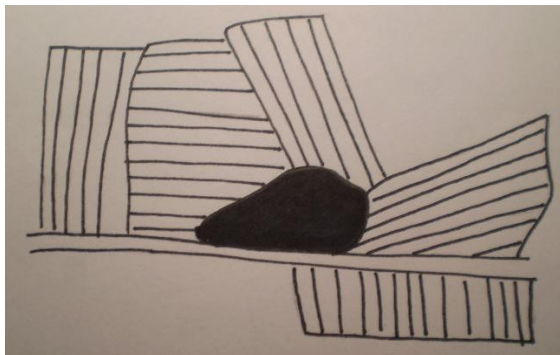
¹⁶ Tímto způsobem byla založena vesnice Pfaffenschlag u Slavonic a mnohé další, zejména menší vesnice v pohraničí zakládané ve vrcholném středověku.

vliv několik skutečností. Reliéf je ovlivňován především přírodním prostředím. Tvar plužiny ovlivňuje charakter orebního nářadí, systém obdělávání (pásová plužina je spojována troj-polním systémem, úseková s přílohovým, neboli dvoj-polním systémem) a majetkové vztahy.¹⁷ Dále jsou popsány typy plužin, vyskytující se v našich zemích

Úsekový typ měl plužinu rozměřenou do jednotlivých parcel, s téměř stejnými rozměry, ale různými tvary. Sedlák tak mohl vlastnit více plužin na různých místech. Úseky byly vytvořeny kvůli přechodu na troj-polní systém hospodaření, kdy na blízkých úsecích byla stejná fáze hospodaření, proto aby úhor nezapleveloval okolní pole v jiné fázi. Úsekový typ převažoval v raném středověku.

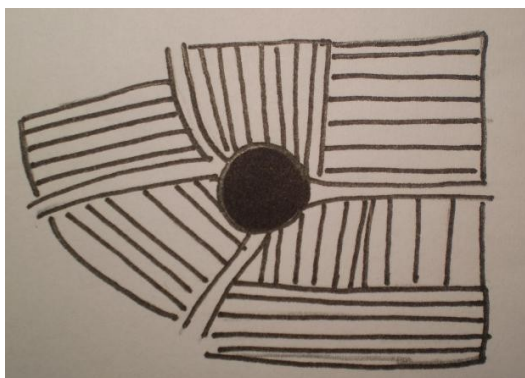
Plužina scelených úseků, neboli dominikální se vyskytovala především u osamělých dvorců. Plužina byla scelena do větších úseků a každý dvůr stál uprostřed svých pozemků.

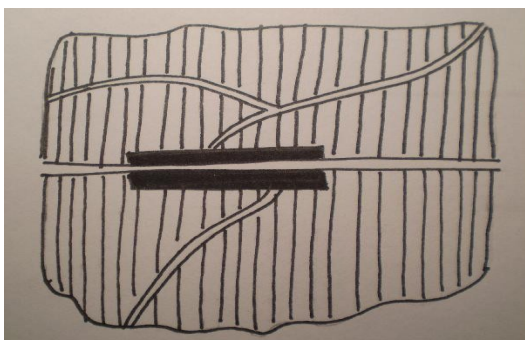
Plužiny dělených úseků vznikly rovnoběžným parcelováním úseků.¹⁸

¹⁷ dostupný z World wide web <http://cs.wikipedia.org/wiki/Plu%C5%BEina>, čerpáno 13. 3. 2009

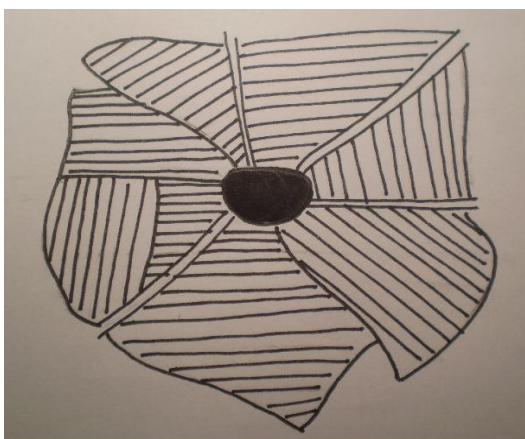
¹⁸ Vařeka, J., Frolec, V. [Lidová architektura: encyklopedie](#), přeprac. vyd., Praha : Grada, 2007, 427 s. ISBN 978-80-247-1204-8 , str. 164

Délkové plužiny typické pro okrajové polohy v starém sídelním území, osídlené během vnitřní kolonizace, tedy méně vhodné pro zemědělství.

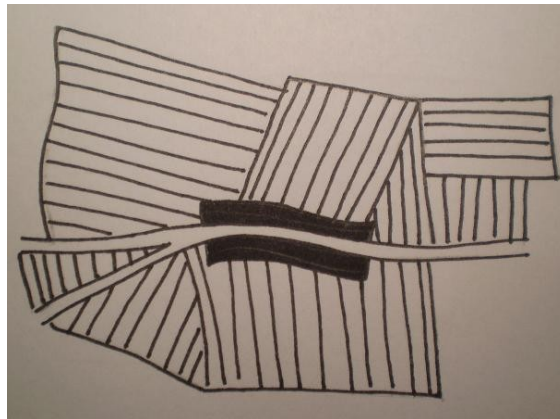
Základem traťové plužiny jsou malé nepravidelné úseky orné půdy, vymezené cestami, mezemi či přírodními útvary, rozparcelované na pravidelné pásy pozemků. Traťová plužina je obvyklá u středověkých lokačních sídel (většinou návesních), která vznikla reorganizací staršího již existujícího osídlení¹⁹ a jsou často bez přímého vztahu k usedlosti.

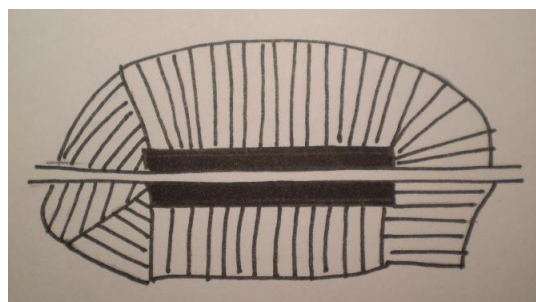
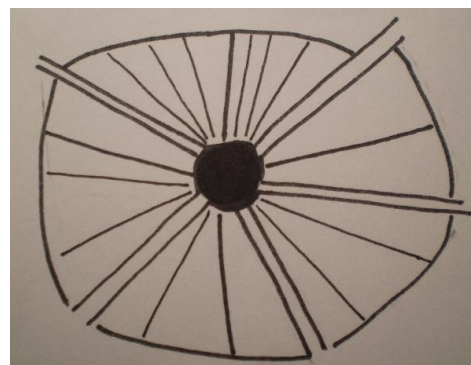
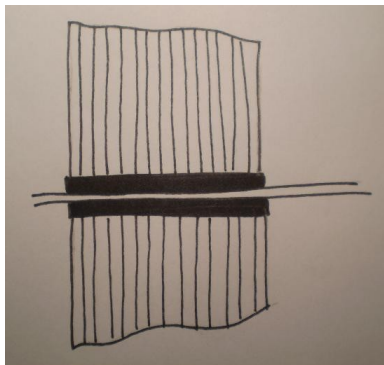
Nepravá traťová plužina vznikala tam, kde se přecházelo z dvoj-polního na troj-polní systém hospodaření. Úseková plužina se přizpůsobovala novým podmínkám,

¹⁹ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic, Díl I střední Čechy a Praha, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 316

projevila se zde i snaha po scelení stabilizovaných úseků do tratí.²⁰ Byla typickou pro staré sídelní území.

Záhumenicová, která se dále dělí na lesní lánovou (lány jsou rovnoběžné, obvykle kolmé na podélnou osu sídla – cestu či potok)²¹, paprscitou a klínovou. Půda je u ní rozdělena na dlouhé pásy, táhnoucí se napříč katastrálním územím, které navazují přímo na jednotlivé usedlosti, ke kterým patří. V rámci jednotlivých pásu jsou za sebou řazeny zahrady, sady, pole, pastviny a často kus lesa. Typickým místem pro tyto plužiny jsou vyšší místa osídlená během vnější kolonizace.

Vzhledem ke skladbě se stávající plužiny dělí do třech dalších typů: kompaktní, nesoudržná, rozptýlená.

Mělo by být zmíněno, že tyto typy plužin nacházíme v kombinaci s příslušnými půdorysnými typy vesnic. Pro hromadnou ves jsou typické nepravé traťové, nebo

²⁰ viz Löw, J. Míchal, I. Krajinný ráz, Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce s.r.o., 2003, 552s. ISBN 80-86386-27-9, str. 324

²¹ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic, Díl I střední Čechy a Praha, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 315

úsekové plužiny. Návesní ves spolu s návesní ulicovou vsí mají své typické plužiny traťové nebo nepravé traťové. Záhumenicová plužina nejčastěji „vyhledává“ lesní lánovou vesnici, nebo údolní lánovou vesnici. Pro ulicové vesnice jsou charakteristické traťové, záhumenicové, úsekové nebo občas délkové plužiny.

2.3 Vývoj založení vesnic do 18. století a sociální diferenciacce

Středověká kolonizace v podstatě dokončila rozvoj sídelní sítě. Došlo sice k zánikům některých vesnic, způsobených válečnými zásahy nebo nepřízní přírodních podmínek. Nešlo však o velké zásahy (v podobě masového zakládání nových vesnic nebo vysídlování vesnic ve velkém). Usedlosti opuštěné po válečných konfliktech byly znovu osídleny, během toho se diferencují různě majetné vrstvy vesnického obyvatelstva, na tzv. celolajníky, půllajníky, chalupáře, domkaře, podruhy. Renesanční feudálové mají větší zájem o půdu, a tak je půda sjednocována pod vznikající velkostatky. Ty mají část obytnou, pro správce, stájovou a skladovou, to vše stavěné kolem manipulačního prostranství. Kromě velkostatků jsou zakládány další stavby průmyslového charakteru, jako sklárny, papírny, hamry atd.

Některé oblasti během těchto let zhodnotily, pomocí investičních zásahů šlechty, své využití, jak tomu bylo např. v jižních Čechách, nebo na Pardubicku. Zavodnělé a bažinaté krajiny se proměnily na krajinu rybníků propojených odvodňovacími kanály. Vznikaly zde nové vsi a rozvíjelo se nové hospodářské odvětví – chov ryb.

Pokud došlo k založení nové vesnice, používala se středověká schémata, jen s tím rozdílem, že nově zakládané vesnice neměly tolik pozemků k dispozici, ať již kvůli přírodním podmínkám (většinou byly zakládány v lesním terénu, odlehlých oblastech atd.), osídlení oblasti nebo přírůstku obyvatelstva. V půdoryse vesnic zůstaly zachovány původní urbanistické rysy.²² Přírůstek obyvatelstva však vedl k zahuštění zástavby. Zaplňovaly se neobydlené usedlosti, dělily statky a stavěly se chalupy pro nejhudší obyvatele. Chalupy se stavěly jako přístavby ve větších usedlostech, podél cest, v prostoru návsi, nebo u toku potoka.²³ To bylo možné díky tomu, že chalupníci neměli půdu tak jako statkáři a byli odkázáni na obživu u nich. Jejich nesoběstačnost proklamuje i to, že chalupy měly dvoudílnou dispozici bez komor.

Přestože v baroku se vesnice nezakládají nijak obzvlášť často, podepsalo se toto období na vývoji naší krajiny velmi výrazně. Barokní šlechta má kromě zájmu o estetickou úpravu svých sídel zájem i o estetickou úpravu krajiny. Stavějí se tak

²² viz Sýkora, J. Venkovský prostor: 1. díl, Historický vývoj vesnice a krajiny, Praha : ČVUT, 1998, 62s. ISBN: 80-01-01826-1, str. 13

²³ Tedy v místě, které bylo dříve nepřístupné, po jeho kultivaci se zde mohly stavět menší usedlosti a chalupy bez pozemků

vyhlídkové cesty, okrasné aleje, poutní kostely, kapličky, boží muka, mosty, upravují se vodní plochy. Tehdejší krajinné zásahy se neomezují na vhodné dílčí lokality, jak to dělaly předchozí doby. Až dosud se v krajině hledala místa vhodná pro daný účel. Teď se situace obrací – hledá se optimální účel pro dané místo.²⁴ Pokud se zakládá nová vesnice, většinou bývá součástí snahy o estetickou kompozici, jak je tomu například u vesnic Byšičky, Wapensko nebo Měšice.²⁵ Tyto vesnice jsou striktně symetrické s pravidelně rozměřenými plužinami.

2.4 Raabizační vesnice

Ve válkami zasažených Čechách se snížil počet obyvatel, to však neznamenovalo snížení daňové zátěže. Přetrvával neefektivní způsob organizace práce, likvidující iniciativu jedince. Tyto problémy vedly k povstání statkářů a k velkému nevolnickému povstání.²⁶ To vše vyústilo v radikální opatření, která vymyslel a do praxe zavedl rakouský ekonom a dvorní rada František Antonín Raab. Jeho reforma byla uplatněna jen na panstvích, kde byl vrchností panovník a na velkostatecích podléhajících státu.²⁷ Princip raabizace tkvěl v tom, že hospodaření na velkostatecích vrchnosti bylo zrušeno a půda byla rozparcelována mezi drobné rolníky a ti ji mohli obdělávat sami. Tím byla zrušena roba (feudální renta v úkonech) a byla nahrazena rentou odváděnou v penězích, naturáliích nebo jejich kombinaci. To vše vedlo k zvýšení efektivity práce, rolník se stal teď závislým na svém vlastním úsilí a jeho hmotné zajištění odpovídalo jen jeho iniciativě.

Tento postup byl doporučen i ostatním panstvím, kde nebyl vrchností panovník. Nebylo tedy povinností poslechnout a ne všichni tak učinili. Celá tato reforma vedla k založení stovek menších či větších sídel, ale nedosáhla samozřejmě takového účinku jako středověká kolonizace.

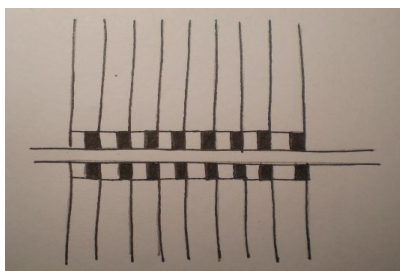
Nové sídelní útvary byly většinou geometricky přesné, se stejnými stavbami a stejnými pozemky (stavěly se i dvojdomky dělené pod hřebenem střechy, který byl situován kolmo k ulici). Nové vesnice byly návesního nebo ulicového typu. Některá nově vzniklá sídla nemusela být samostatná, ale mohla se přiřadit ke stávajícím sídelním útvarům. Od těch ji rozpoznáme právě podle pravidelnosti a drobnějších pozemků.

²⁴ viz Sádlo, J. a kol. Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Praha: Malá skála, 2005, 247s. ISBN 80-86776-02-6, str. 180

²⁵ Založené na Šporkovském panství u Lysé nad Labem.

²⁶ V roce 1775.

²⁷ Statky komorní, městské, klášterní, nadační, nebo bývalá jezuitská panství.

2.5 Vývoj vesnice do 19. století

Stavební rozvoj v této době je největší v blízkosti měst, vesnic s železnicí, nebo v blízkosti nově postavených hospodářských staveb²⁸. Obyvatelé vesnic tak mají vedle menšího hospodářství zaměstnání v průmyslu. Vesnice se zpravidla spíše rozvíjejí podél silnic, železnic a vodních toků. Vznikají tak nové formy vesnic, nebo se spíše vyvíjejí z dříve užívaných půdorysných tvarů. Jsou to např. návesní typ s čočkovitou návší a zástavbou uprostřed, ves z rozptýlených dvorců, malá okrouhlice, velká okrouhlice se zastavěnou návší, široká ulicovka s dvorcem uprostřed, návesní typ s paralelní ulicí, raabizační vesnice s dostavbou, lánová rozptýlená ves. Pokračuje výstavba silnic a železnice, které svojí hustou sítí vesnice spojí. Staví se stále více průmyslových staveb, ale i stavby pro skladování potravin. Přestože se jedná o stavby technické, snaží se jejich projektanti, aby v krajině nepůsobily příliš násilně.

²⁸ Jako jsou mlékárny, sýrárny, škrobárny, lihovary, cukrovary, pivovary nebo sladovny.

3 Vývoj půdorysného a prostorového uspořádání domu

Nejstarší historické obytné stavby

O pravěkých a ranně středověkých příbytcích nevíme zatím mnoho konkrétního. Více nám naznačují jen stavby, které byly zahlobeny do země (archeologický průzkum může odkrýt jejich půdorys, někdy je dokonce možné rozpoznat konstrukci celé stavby). Míra zahlobení těchto objektů nám dává jejich jméno, a to buď zemnice, nebo polozemnice. Měly valbovou²⁹ nebo sedlovou³⁰ střechu zavěšenou na hřebenovou vaznici³¹, přes kterou byly zavěšeny krokve³² vedoucí zřejmě přímo na zem. V některých případech, po odkrytí půdorysu, narazíme na odlišně zbarvené jamky, tzv. kúlové jamky, které jsou reliktem nosných sloupů pro hřebenovou vaznici. Nejspíše se jednalo o stavby roubené z kmenů nebo kúlové se stěnami vyplétanými proutím a omazané hlínou. Proutím byly, podle dobových kreseb, vyplétány i ploty ohraničující tehdejší vesnice. Součástí půdorysu býval i sestup se schody, nazývaný šíje (mohl být začleněn do objektu nebo před něj předsunutý).

Pravděpodobně šlo o jednoprostorové objekty s rozměry 3x3 – 4x4 m. Z archeologických průzkumů se málokdy dá určit využití vnitřního prostoru, vybavení topeniště a způsob zacházení s kouřem. Nejpravděpodobnější je vytápění otevřeným ohněm a s ohništěm v rohu. Podlaha byla zřejmě hliněná.

Vesnické domy ve vrcholném středověku

Představu o podobě venkovského domu získáváme opět z archeologických výzkumů, dobových kreseb nebo ze zachovalých objektů. 13. století přineslo veliké změny, rozvoj osídlení a ekonomický růst obyvatel vedl k používání trojdílného půdorysu domu, který se udržel až do 20. století. Šlo tedy o dům rozdělený na vstupní síň (uprostřed), jizbu (obytná místnost) a komoru (úložný, nevytápěný prostor). Dům vrcholného středověku byl dřevěný, roubený z kmenů, nebo kúlvů. Z vnější strany se v některých oblastech nanášela hliněná omazávka.³³ Z vnitřní strany se většinou kuláče nechávaly hrubé, do spár se napěchoval mech a celé se pak potáhly hliněnou omazávkou. Zřídka se dají nalézt domy kamenné. Stropy byly neseny příčnými nosnými trámy, ty za normálních okolností mohou být dlouhé cca 5 – 6m, což vedlo k ustálení šířky domu a tím i velikosti jizby.

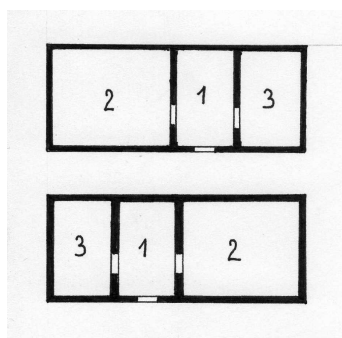
²⁹ Střecha se spádem na všechny 4 strany.

³⁰ Střecha s rovným hřebenem a trojúhelníkovými štíty.

³¹ Hřebenová vaznice je podélný trám u sedlové střechy podpíraný příčnými zdmi, nebo sloupy a nesoucí krokve.

³² Krokve je šikmo položený trám v konstrukci krovu, vytvářející sklon střechy, viz Hájek, V. a kol. Lidová stavení, opravy a úpravy, Praha: Grada Publishing, 2001, 172s ISBN 80-247-9054-8, str. 155

³³ Směs hlíny s vazným materiálem, zejména slámou.

Půdorysné uspořádání trojdílného domu. Levostranná a pravostranná orientace.

1 – síň
2 – jizba
3 – komora

Dymná jizba

Jizba se nacházela v levé nebo v pravé části domu podle orientace k světovým stranám, s ohledem na terén nebo s ohledem na umístění domu v rámci celé usedlosti.

Otopné zařízení v jizbě najdeme vždy za dveřmi proti stěně obrácené do dvora. Byla to podesta s pecí (původně jediný obslužný prostor pro pec), ústím obrácená ke dveřím. Pec byla kamenná nebo hliněná nepříliš tepelně izolovaná, což v létě při pečení chleba muselo nutně vést k přehřívání prostoru. Využívala se i na běžné vyhřívání prostoru. Vaření a svícení obstarával otevřený oheň, který měl své místo na podestě před ústím pece. Kouř vycházející z pece odcházel volně do prostoru jizby. Na tento fakt reagoval způsob stavebního utváření dymných jizeb, kde byl nad topeništěm umístěn lapač jisker – hlinou omazaný a nebezpečí požáru snižující prvek. Jizba bývala vysoká kolem 4m a až polovina prostoru byla určena pro hromadění dýmu. Pokud bylo dýmu mnoho, unikal systémem otvorů ve stěnách, umístěných nad okny a dveřmi. Ve stěnách jizeb je tedy k nalezení několik druhů otvorů. Pro spodní úroveň jsou specifická klasická „světelná“ okna a ve vrchní úrovni jsou otvory, tzv. dymná okna, pro odvod dýmu. Ta bývala umístěna těsně nad světlenými okny, a to proto, aby ke stropu místnosti byl dostatek místa pro hromadění dýmu. Tento systém vytápění, vaření a svícení byl typický až do 16. století, pak začíná sláva pece a dymné jizby upadat a je nahrazena dalšími vyspělejšími formami.

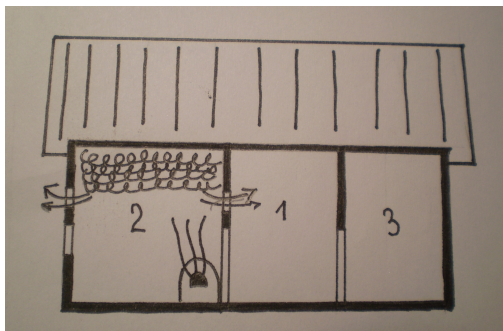
Celý prostor tedy efektivně nakládá s vytvořeným teplem. Vrchní polovina, vyhřátá dýmem, který sálá do spodní obytné zóny, je pokryta dehtovými zplodinami a dává tak celé místnosti charakteristickou vůni. Z toho důvodu nebyly v této místnosti úložné prostory.

Běžný strop byl povalový – z kuláčů. V jizbě se tedy nacházel jen jeden stropní trám a to uprostřed, který společně se stěnami nesl tíhu stropu. Strop byl omazan hlinou, stejně jako vnější stěny, to ochraňovalo stavbu proti požáru nebo úniku tepla.

K vybavení této místnosti patřila příčná bidla, poleně nebo polenice, zabudované přímo do stěn ve výšce oddělující obě úrovně. Mohla být na různých

místech jizby a odkládalo se na ně dřevo k dosušení, nebo také k zavěšování věcí, kvůli absenci úložného prostoru.

Své vlastní ustálené místo měl, kromě pece, jídelní kout, který se nacházel zpravidla v rohu, úhlopříčně proti peci. Při stěnách byly lavice, které se využívaly i ke spaní.

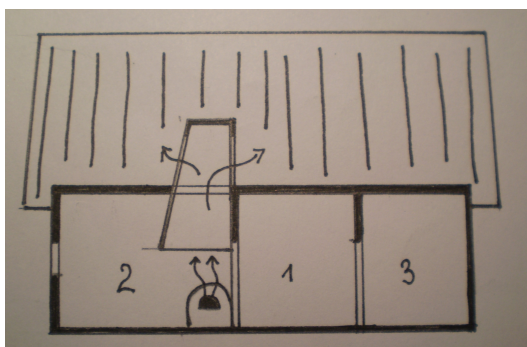
Řez obytným domem s dymnou jizbou a větracími okny.
1 – síň
2 – jizba
3 – komora

Vesnické domy pozdního středověku

Dymná jizba se na českých vesnicích udržela až do Třicetileté války. Přesto se zachovaly pozůstatky dymné jizby, jako patrová komora, polenice nebo výška obytné místnosti, bidla nebo dymná okna, ty často přetrvaly i když se způsob vytápění změnil. To je dáno částečnou stagnací venkova těžkým přijímáním nových způsobů.

Polodymná jizba

Polodymná jizba je mezistupeň ve vývoji od jizby k světnici. Její princip spočívá v tom, že místo lapače jisker byl nad pec umístěn dymník, ten měl odchytit dým a odvést ho mimo místnost do prostoru krovu. Dým pak odchází buď pro něj vytvořeným otvorem pod vrcholem střechy, přes krytinu, nebo mohl být dymník vyveden nad střechu (tato varianta je nejvíce podobná pozdějšímu komínu).

Řez obytným domem s polodymnou jizbou a dymníkem
1 – síň
2 – polodymná jizba s dymníkem
3 – komora

Dymník

Dymník, zařízení pro odvod dýmu umístěné přímo nad topeništěm, mohlo být zavedeno jen díky tomu, že vzduch nutný pro hoření neochlazoval obytnou místnost. Z počátku nebyly zděné, ale dřevěné nebo případně dřevohliněné. Vnitřek dymníku byl samozřejmě omazán hliněnou omazávkou, která chránila celý dům a potažmo celou

vesnici před vznikem požáru. Aby tato omazávka, u dymníku vyvedeného nad střechu, nebyla zničena deštěm zatékajícím do dymníku, byl opatřen sedlovou nebo pultovou stříškou. Ústí dymníku mělo rozměr 1x1 m, někdy i více. Tak velké rozměry měly zajistit odchod všeho dýmu a zároveň snadný přístup pro čištění. Dymník jako způsob odvodu kouře byl využíván cca od 16. století, do století 17., někde až do 18. století.

Renesanční a Barokní vesnický dům

Následující popsané změny se odehrávají v průběhu 17. až 18. století. V období renesance se vedle tříprostorových staveb začaly objevovat stavby dvojprostorové, pro chudší obyvatelstvo nebo pro výměnkáře. Vlivem přesunu peci do síně (viz dále) vzniká světnice a často se začíná budovat druhé křídlo budovy, kde vzniká další prostor pro bydlení.

Z barokních městských domů přejímají vesnické především ozdobné prvky, na pavlačích nebo na štítech, mansardové střechy atd.

Vydáním protipožárních nařízení³⁴ se změnilo materiálové složení staveb, dřevo muselo ustoupit novým nespalným materiálům jako kámen nebo cihly. Ruku v ruce s tím se postupně proměňuje způsob vytápění a vaření.

Světnice

Z jizby se stala světnice otočením pece, tedy tím, že se její ústí dostalo do zadní části síně, odtud se tedy obsluhovala a sem také odcházel kouř. Do obytné místnosti pouze sálalo teplo. To znamenalo, že dříve zakouřená jizba se změnila v čistou nezakouřenou místnost, což se projevilo i na jejím názvu – světnice. Zcela zbytečnou se stala horní zóna, dříve vyhrazená pro dým. A tak se strop mohl snížit, mohla se změnit jeho konstrukce a začala mizet i dymná okna. Zmizení dýmu z obytné místnosti vedlo k změnám vybavení. Nyní zde již mohly vzniknout úložné prostory a zařízení.³⁵

Celá tato proměna neproběhla nijak zvlášť rychle. Jedním z důvodů mohlo být přetrvávající používání ohně k svícení, proto se tedy dymná okna pouze zmenšovala a posouvala blíže ke střeše (ustupují až díky používání petrolejových lamp a tím zmizení „dymného“ světla). Vesnice samozřejmě přejímala tyto inovace nerovnoměrně od vyšších druhů bydlení tedy panského a městského od 16. do 18. století.

³⁴ 1751, Marie Terezie

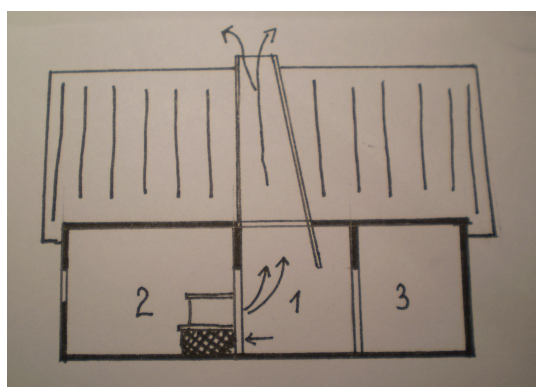
³⁵ Vyvinul se pro venkov typický malovaný nábytek.

Kamna

Změna jizby na světnici k nám přinesla ze západní Evropy další inovaci a to kachlová kamna, jejichž šíření probíhá od 16. do 18. století. V podstatě se jednalo o vyhřívací pec, jejíž skořápka je vytvořena z keramických kachlů. Kamna pak převzala vytápěcí funkci a pec zůstala jen pro pečení chleba. Obě zařízení se nacházela vedle sebe a to tak, že v rohu byla uložena pec a vedle ní, směrem ke vstupním dveřím stála kamna.

Kamna i pec se obsluhovaly ze síně, která se díky tomu mění na kuchyni. Zde se nacházely otvory v následující posloupnosti: dole ústí pece (vedle něj se často nacházel pozorovací otvor) a nad ním vyústění kouřových tahů. Ve stejném smyslu byly rozmístěny otvory pro kamna. Jen příkladací otvor byl větší, a otvor pro odchod kouře byl jen jeden a umístěný výše.

V německy mluvících částech Čech bylo časté, že pec, která zabírala příliš mnoho prostoru, byla umístěna tak, že tělo pece prostupovalo stěnou a vyčnívalo ven z domu. Pec byla samozřejmě opatřena omazávkou a důkladnou tepelnou izolací. Dým odcházel stále stejným způsobem přes prostor kuchyně k dymníku.

Řez domem se světnicí a kamny
obslužnými ze síně
1 – síň
2 – světnice
3 – komora

kuchyně

Trojdílný půdorys domu nebyl vznikem kuchyně nijak poznamenán, jelikož kuchyňská část byla v síni umístěna při stěně světnice. Síň pak mohla být volně průchozí, nebo oddělená od kuchyně, například jen klenutým pasem. Přesto, že se kuchyně přesunula a vařilo se na novém místě, způsob vaření se nijak zvlášť nezměnil. Vařilo se stále na otevřeném ohni, ve vrstvě žhavých uhlíků, proto byla stále nutná podesta (vydlážděná cihlami).

černá kuchyně

Zděná, klenutá a od manipulačního prostoru síně oddělená kuchyně se začala nazývat kuchyní černou. Byla bez oken a díky jejímu umístění, přes celou šířku síně,

se mohla začít vytápět i poslední místnost v trojdílném půdorysném traktu (z komory se tak stává další světnice).

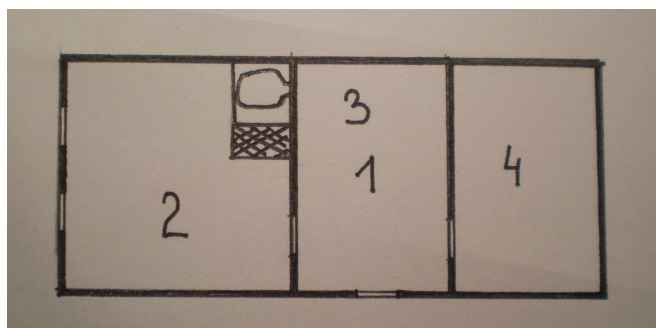
Jelikož černá kuchyně neměla okna, bylo nutné při vaření přisvěcovat ohněm. Ve stěně mezi dveřmi a kamny vznikl osvětlovací krb, s vlastním odvodem dýmu. Svou funkci změnil po nástupu petrolejových lamp, kdy se změnil na odkládací prostor.

S vývojem kuchyní souvisí i další vývoj doprovodných, však velmi důležitých, komponentů.

Tlak již zmíněných protipožárních patentů vedl k vyzdívání dřevohliněných dymníků. Ty kvůli své větší váze byly opatřeny klenutým pasem a podpírajícím stropním trámem.

V 19. století přichází do českých vesnic inovace, která změnila způsob vytápění a vaření – sporák. Nachází své místo ve světnici, kde nahrazuje kamna a často stojí vedle pece, která si někde své místo ponechala. Se zaváděním sporáků se mění vše od typu nádobí, přes suroviny pro topení až k změně jídel. Sporáky se mohly nacházet i v kuchyních které díky tomu ztrácejí svou černou, dehtovou barvu a často mají i okna.

S příchodem sporáku se změnil i způsob odvodu kouře. Dymník se stal nepotřebným a byl nahrazen úzkým tahovým komínem, svedeným až na zem, který zajišťoval větší tah. Úzké komíny se tak mohou stavět ke každé místnosti, kterou je třeba zateplovat.

Půdorys domu s kuchyní
1 – síň
2 – světnice
3 – kuchyně
4 – komora

Klasicistní vesnický dům

Novinky ve způsobu vytápění a přechod ze spalných materiálů na nespalné jsou stále základním rysem změn v domech této doby, avšak půdorys domu zůstává stále zachován v neměnné podobě. A tak se opět setkáváme se změnami spíše zdobného charakteru. Jelikož klasicistní městské budovy byly střídmé, založené na rovných liniích, pravidelné a jednoduše zdobené muselo se to zákonitě projevit i na vesnických domech. Příkladem může být trámové zápraží a pavlač nad ním u severočeských patrových domů. Jelikož klasicistní budovy jsou symetrické, muselo se toto problematické místo vyřešit jiným způsobem. Zároveň zapraží i pavlač musely zůstat kryty před deštěm. Vznikaly tak arkády jak v přízemí tak i v patře které měly

stejnou funkci jako předešlé prvky, ale byly zapojeny do masy domu a nijak tedy neničily pravidelnost stavby.

Dům přelomu 19. a 20. století

Zásadní změnou, která se začíná objevovat s přelomem století je otočení domu okapem do ulice. Dům je tedy otočen podélnou stranou do ulice a dvůr je zpřístupněn pomocí průjezdu. Ulice je tak souvisle obestavena. Používáním nespalných materiálů narůstá objem stavby (tyto stavby jsou typické pro jižní a střední Moravu).

Nové stavby jsou velmi jednoduché a prosté, se zdobením přejímaným z městského prostředí, ale stále mají své výtvarné kvality. Vliv města se na vesnických domech projevil vzrůstající oblíbeností půdních nadezdívek. Kvůli přejímání městského stylu se začínají stírat regionální odlišnosti a na vesnicích ve všech krajích tak můžeme najít podobné, ne-li stejné stavby, které, ale stále mají architektonickou úroveň a nijak nevybočují z celkového obrazu sídla, na rozdíl od staveb pozdějších.

4 Hospodářské stavby a technické stavby

Zemědělské usedlosti potřebovaly už v době svého vzniku další budovy pro skladování zásob, ukládání náradí a ustájení zvířat. Všechny tyto budovy měly podobný charakter, lišili se jen podle regionů svým vzhledem.

4.1 Hospodářská část domu

Jelikož do hospodářské částí stavení se nepočítají jen sýpky, chlévy, stodoly atd., ale náleží k nim i hospodářská část domu je nutné ji zde zmínit. Hospodářskou částí domu se rozumí vstupní síň a komora.

Vstupní síň plnila více funkcí, sloužila zřejmě jako krytý pracovní prostor, nebo přístřešek pro dobytek v nepříznivém počasí. Není jasné zastropení síně, ale pravděpodobně by byl strop spíše překážkou při odvodu kouře z jizby.

Komora jako úložný, nezakouřený prostor nevyžadovala tak vysoký strop jako jizba, a proto se často vyskytovaly komory dvoupodlažní, nebo kombinované se sklepem (s ohledem na morfologii terénu). Spodní komora měla charakter spíže, vrchní, již dokonale suchá, se využívala jako sýpka. Komory byly stejně jako jizby zřejmě zvenčí omazány omazávkou, protože obsah komor bylo nutno chránit před požárem. Kvůli velké váze sýpky se často spodní komora dělila na dvě zvláštní vedle sebe umístěné komory. Nad nimi se v celé délce nacházela sýpková komora. Jejich váha tak byla nesena další stěnou.

4.2 Sýpka

Velmi důležitým objektem v usedlosti byla sýpka, a to proto, že sloužila ke skladování potravin (osivo, zrno, mouka), někdy i pro šatstvo. V létě se v ní často přespávalo, kvůli nedostatku místa v jizbě, potažmo světnici. Sýpky byly umístěny v rámci dvora, tak aby byly lehce dostupné. Asi nejčastěji ji můžeme najít vedle vjezdu proti čelu domu, dále pak se mohla nacházet v zadní části dvora, popřípadě volně v jeho prostoru. Výjimkou nebylo umístění sýpky v jedné linii s domem (buď přímo za ním, nebo před ním) a z výše popsaného víme, že se mohla, především ve středověku nacházet přímo v domě (patrový blok se sýpkou)

Způsob jakým se sýpky, hlavně ty zděné, stavěly ve středověku, připomínal spíše více než úložný prostor obrannou stavbu. Byly to masivní objekty, s průduchy připomínajícími střílny a někdy i postavené před linii obytné budovy. I jejich vnitřní vybavení (závory ovládané i zevnitř, lůžka, tajné úkryty) svědčí o tom, že se mohly v nebezpečném období opravdu jako útočiště používat.

Sýpky však nemusely být jen zděné, často se stavěly i roubené, ale velmi dobře ochráněné od vlhkosti zděnou podezdívkou, některé mohly stát na kamenných hříbových nohách, které chránily před vlhkem stejně dobře jako podezdívka. Mohly to

být stavby jedno nebo i dvou prostorové. Místnosti mohly být umístěny buď vedle sebe, nebo častěji nad sebou. Střecha byla nejčastěji sedlová. Kromě ochrání od vlhkosti se věnovala velká pozornost ochrání sýpky před požárem. Kvůli tomu se na strop vrchního patra nanášela hliněná mazanina.

4.3 Stodola

Mláčení obilí a jeho následné uložení probíhalo ve stodolách. V prostředí se nacházel mlat (pevná plocha pro mláčení obilí) a po stranách dvě perny. Zpočátku bývaly jen dřevěné. Kvůli své hořlavosti byly stodoly umístovány spíše dále od obytného objektu. Jejich přibližování k domu bylo způsobeno využíváním nehořlavých materiálů, cihly, pálené tašky, cca od poloviny 19. století. Často pak stávaly přímo proti vstupu do dvora a mívali průjezd směrem na pole.

Nejstarší způsob stavby stodoly připomíná stavbu zemnice, či polozemnice, s tím rozdílem, že zde nejsou krokve svedeny přímo na zem, ale opíraly se o obvodovou „stěnu“. Zajímavou vývojovou větví ve stavbě stodol jsou tzv. polygonální stodoly, které nemají ostře obdélný tvar, ale hrany jsou zformovány do tvaru n-úhelníku.

4.4 Chlévy

Středověkých chlévů se dochovalo velmi málo, většinou byly dřevěné a právě dřevo v tomto prostředí podléhalo zkáze velmi rychle. Tyto chlévy, podle dobových zobrazení, tvořili společně s obytnou budovou a sýpkou obvod dvora, stávaly tedy většinou odděleně od domu. Později se chlévy začaly zapojovat za dům, nebo přímo do jeho půdorysu. Tento vývoj zachování starších, roubených, chlévů také nepřispěl.

Ve zděných chlévech se používala nejčastěji placková klenba. Později, od druhé poloviny 19. století, se od ní přistoupilo k segmentovým klenbám, nejdříve se používaly dřevěné konstrukce, pak se začínají aplikovat ocelové profily, do kterých se ukládaly cihly.

4.5 Kolna

Kromě střední části stodoly (která se tak občas mohla používat) se pro odstavení vozů a nářadí stavěla kolna, dřevěná stavba bez vrat. Nejvíce dochovaných kolen pochází z 2. poloviny 19. stol, jedná se o dřevěné nebo polodřevěné stavby.

4.6 Mlýny

Pokud tekla přímo vesnicí vodní tok, nebo se nacházel alespoň v její blízkosti, byl obvyklou součástí vesnice mlýn. (Větrné mlýny u nás nebyly tak častým jevem jako vodní) Srdcem celé stavby byly mlýnské kameny, otáčivé zařízení pro zpracování obilného zrna. Mlýnice, ve které bylo situováno mlecí zařízení (mlýnské kameny) mohla

být samostatnou budovou, nebo mohla být přímo součástí obytné stavby. Kvůli svému určení byly tyto stavby zděné (alespoň z části) a dvoupatrové, to vše dříve než ostatní vesnické budovy.

Se stavbou mlýna souvisela i úprava vodního toku. Mlýny totiž nestály přímo na toku potoka, ale voda k nim byla přiváděna pomocí náhonu, který měl za úkol přivést dostatečné množství vody s dostatečným spádem. Voda se po průchodu mlýnem odváděla zpět do potoka, a tak mlýn často stával na ostrůvku z jedné strany ohraničeném náhonem a z druhé potokem.

4.7 Kovárny

Díky tomu, že neměly žádné zvláštní požadavky na přírodní podmínky, byly kovárny téměř povinnou výbavou každé vesnice. Zpočátku se kvůli snadné dostupnosti stavěla přímo na návsi, ale kvůli protipožárním opatřením byla odsunuta stranou.

Kovárna nestávala, jako mlýnice v domě kováře, ale byla od něj oddělena. Sestával se ze dvou částí - pracovního prostoru s ohništěm a místa pro kování dobytka, které nemělo stěny a bylo jen kryté střechou.

4.8 Další technické stavby

Pro zpestření stravy v průběhu zimy se konzervovalo ovoce, a proto byly důležité sušárny, doprovodné stavby větších usedlostí. Sušení zde probíhalo stejně jako v dymné jizbě, nebo později pokročilejšími způsoby kdy ovoce nepřišlo do styku s dýmem. Tyto malé budovy byly umístěny vzadu na zahradách nebo sadech.

Oblíbenou textilní surovinou byl len. Sušení a zpracování lnu probíhalo v pazdernách. To se kvůli snadné hořlavosti lnu nemohlo provozovat v chalupách, a tak stavěly se na okraji vesnice menší chalupy pro tento účel, tzv. pazdery.

Občas se můžeme setkat se samostatnou pecí postavenou mimo objekt domu. U pece byl i obslužný prostor, pro obsluhu, zastřešený spolu s pecí sedlovou střechou.

Pro aktuální potřebu stavebního materiálu se v blízkosti vesnic stavěly malé cihelny pro potřebu celé vesnice, nebo pro jedince.³⁶

Dalšími technickými stavbami byly např. olejny, nebo velmi důležité požární zbrojnice.

U návěsí a ulicových vsí jsou častější kompaktní dvory, zatímco vsi s lánové mívají hospodářskými stavbami lemovány dvory.

³⁶ To bylo možné díky dvorskému dekretu, vydanému v roce 1819, který dovolil pálit cihly i poddaným.

5 Konstrukce stěn

Materiálové uzpůsobení vesnických staveb vycházelo z místních a přírodních surovin. Vývoj materiálů v čase směřoval od hořlavých k nehořlavým (dřevo, hlína, došky a šindele byly zastoupeny kamenem, pálenými cihlami, pálenou krytinou a břidlicí). Tento vývoj šel ruku v ruce s vývojem vytápění, protože postup od hořlavých k nehořlavým znamenal vlastně také přechod od teplých ke studeným materiálům. To vše nebylo jen dobrou vůlí vesnických obyvatel a jejich touhou po moderním bydlení, ale spíše snahou o předcházení požárům, podpořenou legislativními omezeními.

5.1 Roubené stěny

Roubené stavby byly na našem území zpočátku nejběžnějšími, a to proto, že lesy pokrývaly značnou část našeho území. Ale oblíbenost dřeva, základního prvku roubených staveb, nesouvisí jen s množstvím lesů, ale podílí se na ní také snadná opracovatelnost, vzhled a dobré mechanické vlastnosti.

Roubené stěny jsou vytvořeny vodorovně vrstvenými trámy, spojenými v nároží tesařskými spoji. Obvykle, stejně jako i ostatní typy konstrukcí stěn stojí na kamenné podezdívce.

Zřejmě nejjednodušším a také asi nejstarším způsobem vazby trámů byl pouhý přesah trámů v nároží, vyskytující se cca do 14. století. Jejich přesahy, zhlaví, mohly zůstat nepravidelné. Přesahy byly zafixovány svisle vraženými kůly, které měly zajistit setrvání prvků na svém místě (ve středu spoju jsou vyvrtány otvory, do kterých jsou vloženy kolíčky nebo tyč z tvrdého dřeva). Jako správné roubení však chápeme takové úpravy, které ke své stabilitě nepotřebují další přídavné prvky (tzn. tvarování konců kůlů takovým způsobem, aby se pod tlakem nepohnuly). Takovým nejjednodušším způsobem, který stále zahrnuje přesahy zhlaví je částečné vyžlabení v místě vazby na které nasedne horní díl znovu svým výžlabkem. Již ve středověku se, ale velmi často používaly náročnější způsoby neponechávající přesahy jinde než na spodních a horních věncích stěn, které jsou pro soudržnost celé stavby nejdůležitější.

Nejužívanějším způsobem skládání trámů na sebe byla tzv. vazba na rybinu.³⁷ Konec každého trámu má vzhled připomínající rybí ocas (protiběžným šikmým seříznutím je zamezeno vybočení prvku z vazby).

Dalším způsobem, jakým bylo možno vázat prvky k sobě, byla tzv. vazba na zámky, způsob mnohem mladší (konec 18. století). Šikmé plochy, známe z předešlého způsobu, jsou nahrazeny „kolmo zalamovanými vodorovnými a svislými ploškami.“³⁸

Nejlépeším dřevem pro roubení bylo dřevo jehličnatých stromů (na rozdíl od listnatých rovné), většinou jedle. Ale přesto se velmi často na nejspodnější trám,

³⁷ Jinak tyrolský řez.

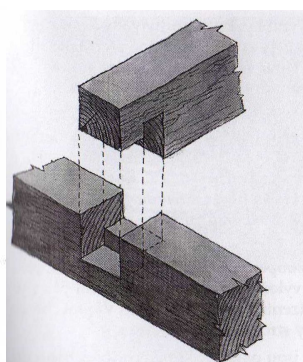
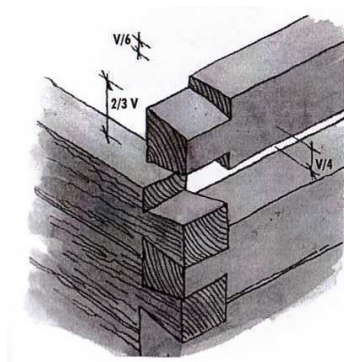
³⁸ viz Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 245s. ISBN 80-7203-082-5, str. 79

nazývaný prahový, používalo dubového dřeva (kvůli jeho větší odolnosti vůči vlhku, stejné vlastnosti má i borovicové nebo modřínové dřevo, které se také používalo). Původně se kmeny nepracovávaly a na stavbu se kladly ve své přírodní formě, kuláče. U obytných staveb se pak zvenčí opracovaly (přitesaly a odstranily vyčnívající části), zatímco uvnitř místností se ponechaly ve své nehraněné formě. Spáry mezi trámy se vycpaly mechem, opatřily hliněnou omázkou, v interiéru se mohly i bílit.

Vodorovně ležící trámy snášejí dlouhodobý tlak hůře než trámy postavené svisle, a tak při velkém a dlouho trvajícím zatížení slehávají. To byl jeden ze zásadních problémů při stavbě patrových roubených domů. Spodní patro totiž vrchní nebylo schopno samo o sobě unést. Tak vznikly podpůrné systémy, tzv. rámové konstrukce.

Kostra, která nese tedy celou tíhu a je zpravidla složena ze svislých sloupů spojených vodorovnými trámy (spodními a horními ližinami či překlady) do rámu, ztužených zpravidla ještě šikmými (diagonálními) zavětrovacími prvky.³⁹ Kostra konstrukce se pak mohla nechat bez výplně (podstávka), pokrýt bedněním nebo se bednění připevňovalo zevnitř (aby se ozdobená kostra mohla uplatnit i navenek), v tomto případě patří k hrázděným konstrukcím. Pokud měla stavba patro, muselo být nějak přístupné. Většinou se tak dělo zvenčí, pomocí pavlače, zejména podélné.

Roubené stěny jsou typické pro naše horské oblasti, ale vyskytovaly se i v oblastech kde se později překrývaly s jinými typy konstrukcí stěn (jižní Čechy, Polabí, severozápadní Čechy). Konec výstavby roubených staveb i ve vesnici znamenalo potlačování zejména viditelných dřevěných konstrukcí od poloviny 18. století z protipožárních důvodů, tvrdý zákaz byl vyhlášen roku 1816.⁴⁰ V době kdy tlak polevil, bylo pro venkov tak běžné zděné stavění, že se návrat k dřevěným konstrukcím se nekonal.

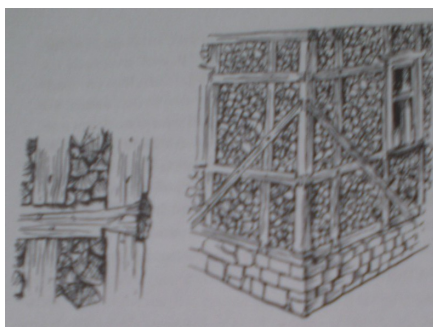
Vazba na rybinu (vlevo)
a vazba na zámky
(vpravo).

³⁹ viz Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 245s. ISBN 80-7203-082-5, str. 81

⁴⁰ viz Škabrada J. Konstrukce historických staveb, Praha: ČVUT, 2000, 192s, ISBN 80-01-02071-1, str. 25

5.2 Krčkové stěny

Zajímavý způsob stavění, který se dochoval v Pojizeří a na Náchodsku. Do konstrukce, která je zpevněná vodorovnými trámy, dlouhými 1-1,5 m a vzdálenými 0,5 m od sebe, jsou kladeny krátké, celé nebo půlené špalíky (krčky). Jsou do konstrukce kladeny těsně vedle sebe a spojené pilinovápenou maltou. Krčkové stěny se používaly jen na obytné části domu, v kombinaci s jiným stavebním materiálem, trámy, cihlami, kamenem. Bývají vybudovány na kvalitnější kamenné podezdívce. V mladších dobách se mohly omítat i zvenčí. Byly stavbou typickou pro chudší vrstvy obyvatel.

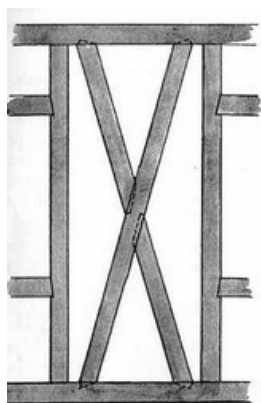

Krčková stěna ze špalíků.

5.3 Hrázděné stěny

Hrázděná konstrukce stěny je do Čech importována ze sousedního Německa, kde se vyvinula v oblasti listnatých stromů. Ty mají krátké dřevo, na což musel systém stavby reagovat, zároveň neslehávají jako roubené stavby. Využívá pevnost a pružnost k vytvoření nosné kostry, která už nemusí být vyplněna dalším nosným materiálem. Jsou to tedy rámové konstrukce, vyplněné hliněnou mazaninou. Základními prvky rámové konstrukce jsou prahy, sloupky, ližiny, vzpěry a paždíky. Proto, aby mazanina držela mezi trámy, se musela vytvořit soustava dřevěných kolíků upevněných mezi nimi. Uchytení jedno, výjimečně dvouřadého systému kolíků se v trámech dlabaly jamky, nebo průběžné drážky. Kromě hliněné mazaniny se k vyplnění mohly používat cihly nebo lomový kámen. Stále častější používání těchto materiálů vedlo k tomu, že na hrázděných stavbách mizí příčné prvky (cihly a kámen zvyšují únosnost stěn a tak nejsou tyto prvky tak nutné, zároveň jim cihla a kámen nedávají stejný prostor jako mazanina).

V Čechách můžeme tyto stavby najít především na území, které bylo dříve osídleno německými obyvateli (severozápadní pohraničí), tady nahradily původní roubené stěny. Ale přesto, že tato konstrukce stěn má svůj původ v Německu liší se české stavby od německých. Hrázdění se u nás používalo na stavbu patra, zatímco přízemí a hlavně světnice byla roubená, nebo zděná. Pokud potkáme hrázděné přízemí, je to většinou u hospodářských staveb (stodoly, sýpky, kolny).

Vzpěry u hrázděných stěn

5.4 Hliněné stěny

Hliněné konstrukce stěn mohou mít několik různých podob.

Mohly vznikat „nakládáním“ nebo „lepením“ jednotlivých vrstev na sebe. Odtud má svůj název „lepenice“. Hlína se smísila s vodou a nasekanou slámou, mohlo se přidávat i kamení pro zvětšení pevnosti. Vzniklá hmota se pak vrstvila až do požadované výšky. Nerovná stěna, která vznikla tímto způsobem, se pak přikryla slámou a musela se nechat vyschnout. To mohlo trvat jeden až dva roky. Pak se sekýrkou zarovnávala do požadovaného tvaru.

Dalším způsobem stavby stěny je tzv. nabíjení. Pro vznik hliněné stěny se nejdříve postavilo bednění z prken, do kterého se pak vlačovala navlhčená hlína. Bednění mohlo být i posuvné.

Mohlo se zdít i z hliněných a slaměných smotků, tzv. válků. Války vznikaly hnětením hlíny se slámou, skládaly se do tvaru zdi a tak tvořily tvar klasu.

Zřejmě nejmladším způsobem stavby byla stěna ze sušených cihle, tzv. vepřovic. Na jejich tvorbu se používala dřevěná forma. Sušily se na slunci. Pak se spojovaly hliněnou maltou, nebo se mohly střídat vrstvy vazákové a běhounkové, tzn. jedna řada příčně, jedna podélně.

Hliněné stěny jsou typické pro teplé, málo vlhké oblasti s dostatkem kvalitní hlíny a velmi skromným zalesněním, tedy pro Moravu. Občas se mohly vyskytovat i v Čechách, zvláště tedy v Polabí – Mělnicko.

Slaměné smotky skládané do tvaru klasu.

6 Lidová architektura ve středních Čechách

Středočeskou oblast kolonizovalo slovanské obyvatelstvo již od 6. století⁴¹. Velká část středních Čech tak patří ke starému sídelnímu území, čehož dokladem je hustá síť románských kostelů. Typické vesnice návesního typu (buď menší s nepravidelnou návší, nebo větší s návší pravidelnou), pocházejí zpravidla z období vrcholného středověku, kdy se sídelní struktura přeměnila, románské vesnice byly transformovány podle nových zvyklostí a většinou se z nich dochovaly právě jen ty kostely. Kvůli značnému osídlení v této oblasti neprobíhá tento proces tak intenzivně jako v lesnatých oblastech ve vyšších polohách. Přesto se i zde najdou místa neosídlená kvůli nepříznivému klimatu, nebo špatným půdním podmínkám, Černokostelecko, Poděbradsko. Dalším obdobím kdy se rozšířilo osídlení, resp. vznikaly nové vesnice, je období baroka, 18. - 19. stol. Vesnice vzniklé v této době jsou striktně pravidelné a většinou malé.

Díky tomu, že byl celý region zpočátku bohatý na lesy, stavěly se tu roubené stavby, které postupným přetvářením krajiny na zemědělskou ustupují a do popředí se dostává dům zděný, nebo kamenný. Dřevo se pak mohlo využívat v kombinaci s kamenem jako vnitřní konstrukce obytné místnosti. Ale i dřívější roubené stavby se lišily kraj od kraje. Na západě středních Čech se roubení ukazovalo i navenek, zatímco Polabí je skrývalo za vrstvu hliněné mazaniny. Roubený patrový dům pronikl jen na Mělnicko a Mladoboleslavsko, zřejmě díky blízkosti patrového hrázděného domu. Ve středních Čechách se pravděpodobně tento typ domu využíval na stavbu bohatších usedlostí. Krytina se užívala, podle bohatosti kraje a majitelů stavby. Mohla být slaměná, došková (chudší kraje – Poděbradsko atd.), nebo šindelová (bohatší stavebníci, nebo lesnatější oblasti). S vývojem stavebních materiálů se stále častěji používaly tašky.

Typický dům této oblasti měl trojdílný půdorys, k ulici byl postaven štítem. Vchod, který zpravidla vedl do dvora, byl umístěn tak, aby byl ozářen sluncem. Chlévy a stáje navazovaly zpravidla vzadu na dům, na protější straně dvora stála v popředí sýpka nebo výměnek a další hospodářské budovy.⁴² Stodoly se přiblížily domům až v době, kdy se opustilo dřevo a začaly se stavět z cihel.

6.1 Praha a okolí

Praha jako dávná křižovatka cest, osídlená od pravěku, se stala hlavním městem již v době raného středověku. Z této doby se mnoho z okolních vesnic

⁴¹ viz Škabrada, J., Vajdiš, J. Lidová architektura středočeského kraje, Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1984, 59s. ISBN, str. 3

⁴² viz Škabrada, J. Lidové stavby, architektura českého venkova, Praha: Argo, 2003, 248s, ISBN 80-7203-082-5, str. 155

nezachovalo, protože 30-ti letá válka zasáhla okolí Prahy velkou měrou. Zástavba z předválečné doby téměř vymizela, zůstaly jen malé ostrůvky, jako Chabry, Jenštejn, Dobrovíz. Zpravidla zde najdeme vesnice s nepravidelným půdorysem, zřídka pravidelné návesní prostory. Praha svou expanzí pohltila spoustu okolních, dříve samostatných obcí. Řada těchto sídlišť byla zničena novou městskou zástavbou, a tak se z lidové architektury okolí Prahy zachovalo jen málo. Zřejmě i proto byly vyhlášeny 2 vesnické památkové rezervace, Ruzyně a Stodůlky.

Velký vliv na utváření a transformování sídel měly stavební slohy. Baroko, jako první, znamenalo především bohaté usedlosti. Zdobené štíty domů, brány, sýpky a na všem štuková výzdoba jsou vlivem silně barokní Prahy. (Bohnice, Dolní Chabry, Dřevčice)

Klasicistní architektura, která spíše navazuje na vývoj ve středních Čechách, přinesla patrové domy, polovalbové střechy a plackové klenby. (Zličín, Ruzyně, Hostouň, Dobrovíz)

6.2 Severozápadní okolí Prahy, Slánsko a Podřipsko

V této úrodné a teplé krajině najdeme velmi často, na rozdíl od Prahy, návesní vesnice (Černuc, Miletice, Třebíz), nebo ulicové vesnice (Krokovice, Královice, Sázená), vzniklé při kolonizaci ve vrcholném středověku.

Nedostatek dřeva v této oblasti (především Slánsko) vedl již ve středověku ke stavbě zděných, nebo kamenných staveb, a tak zde je zatím známo nejvíce pozůstatků pozdně středověkých objektů se starší tradicí kamenné stavby a kamenické práce.⁴³ Slánsko a Kladensko naráží svou polohou na rozšíření hrázděného domu. I zde se hrázděné stavby vyskytují, ale mají o mnoho jednodušší konstrukci. Vliv hrázděného domu je zde vidět (viz výše) především na dvoupatrovém řešení staveb.

Nejvýznamněji se do této oblasti zapsala klasicistní architektura a její patrové domy, střídmy dekory a často se vyskytující pavlače (Hobšovice, Středokluky, Šlapanice).

19. a 20. stol. přineslo dvě různé vlny. V okolí Velvar najdeme výstavné domy s bohatými historizujícími fasádami,⁴⁴ zatímco na Slánsku toto období přineslo spíše strohou architekturu s hladkými trojúhelníkovými štíty bez zdobených fasád.

Přes velké zásahy za socialismu, kdy byly zničeny velmi hodnotné stavby, se většina vesnic zachovala věrohodně (i přes jejich narušování novostavbami).

⁴³ viz Škabrada, J., Vajdiš, J., Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1984, 59s. ISBN , str. 7

⁴⁴ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 12

6.3 Kokořínsko

Osídlení tohoto kraje proběhlo až v době vrcholného středověku, kvůli jeho lesnatosti a nepřístupnosti. Morfologie terénu nedala vzniknout pravidelným sídelním útvarům a tak je většina vesnic malá, s roztráštěnou strukturou. Pozůstatky architektury této doby se zachovaly při okraji Kokořínska (Nosálov, Střemy).

Díky lesnatému prostředí zde dodnes převládají roubené stavby, často dvoupatrové. Obvykle měly velmi dobře provedené zdobné detaily na pavlačích, zárubních oken nebo dveří. Německy mluvící obyvatelstvo žijící v tomto kraji sem přineslo hrázděné stavby, které nacházíme v okrajových částech Kokořínska. Hrázdění se uplatňuje zpravidla v patře budov. Mladší architekturu najdeme např. v Osinalicích, Horní Vidimi, kde se jedná o klasicistní patrové domy. Často se zde můžeme setkat se skalními objekty, zahlobenými do měkkých pískovcových skal. Mohlo jít o obytné stavby, nebo doprovodné hospodářské stavby.

Převažovalo zde německy mluvící obyvatelstvo (tato část středních Čech také ve válce patřila Německu). Odsunem se tato oblast vysídli, většina obytných staveb se zachovala jen díky rekreačnímu využití.

6.4 Bělsko, Mšensko, Západní Boleslavsko (oblast mezi Mělníkem a Mladou Boleslaví, dolní Pojizeří)

Protože je zde rovinatá úrodná krajina jsou vesnice v tomto kraji povětšinou založené již v raném středověku, ale do dnešní podoby transformované za vrcholného středověku (to stvrzují rozlehlé návsi). Z této doby pocházejí některé patrové domy s roubenými, nebo hrázděnými patry, navazující na blízké Kokořínsko a Českolipsko. Patra byla omazána, nebo později omítnuta a ozdobena. Štít mohl být také omítnut, nebo častěji ozdoben lomenicemi⁴⁵. Nechyběly dřevěné zdobené pavlače. (Březinka, Kluky, Kadlín, Košátky, Skalsko). Zajímavým prvkem tohoto kraje jsou pracně zdobené (komplikované štítové nástavce) a stavěné brány z pol. 19. stol.

V druhé polovině 19. stol., v době rozvoje pěstování cukrové řepy, díky které bohatl celý region, se začaly stavět veliké pompézní usedlosti (někdy přezdívané selské paláce). (Chorušky, Kadlín, Kanina, Nebužely)

Dopady poválečných zvrátů měly na lidovou architekturu v tomto regionu, krom malých okrajových částí při severu a západu, fatální dopad. Většina usedlostí byla zničena a opuštěna. Ty, které dosud stojí, jsou ve tragickém stavu. Památkově chráněné vesnice jsou v severní části, např. Nosálov, Víška, Březinka, Kluky, Lobeč, Skalsko.

⁴⁵ Lomnice neboli bednění štítu, jsou různě sestavená prkna, která mohou být vyřezávaná a pokrývají celou plochu štítu

6.5 Český ráj, střední Pojizeří a Podještědí

Oblast, zasahující do Středočeského kraje jen okrajově, nemá typický jednoznačný půdorys vesnic, mohou zde být návesní vsi, uliční vsi, nebo vsi lánové.

Starší lidová architektura z předbělohorského období se nedochovala až na pár výjimek. V několika vesnicích při Jizeře se ale dochovala skupina pozoruhodných, dispozičně archaických roubených domů s přízemní obytnou částí a patrovým uspořádáním zadních komorových dílů.⁴⁶ Přes několik patrových roubených domů je většina staveb přízemních.

6.6 Polabí - Poděbradsko, Nymbursko, Městecko

Osídlení této krajiny, přes její úrodnost, proběhlo až ve vrcholném středověku. Tedy v době kdy byli lidé schopni přeměnit místní močály na rybníční soustavu a zúrodnit tak zamokřenou půdu. Kolonizace ve vrcholném středověku se na obraze této oblasti podepsala nejen proměnou krajiny, půdorysem vesnic, ale také názvy těchto nových sídlišť. Často se zde vyskytuje známý název Lhota, např. u Poděbrad Kostelní, Písková, Přední a Vrbová. Ty kromě svého jména vyjadřují příslušnost k období vzniku i typickým půdorysem, tedy návesní vesnice s velikými návesmi.

Přestože se na většině území Čech stavělo z kamene nebo cihel, zde ještě v 19. století přetrvávalo dřevo. Často používaným materiálem pro stavbu domu byly trhanice, štípané vysoké dubové trámce.⁴⁷ Nepálené cihly se začínají používat koncem 19. a hlavně ve 20. století. Stavěly se zde skromné, protáhlé domy bez patra s chlévy umístěnými přímo za obytnou částí domu. Domy se omítaly a v průčelí zdobily malbami. Dalším zdobným prvkem mohly být lomenice, vystupující před průčelí domu.

Klasicismus je v této oblasti patrný především na stavbě bran, které byly stejně jako v Bělsku, velmi dobře provedeny jak stavebně tak umělecky. Ovlivňujícím obdobím na místní architekturu byl přelom 19. a 20. století s nenáročnou roubenou, ale navrch omítnutou zástavbou.

6.7 Českobrodsko, Kolínsko, Kutnohorsko

Struktura osídlení je dána sítí románských kostelů a hradišť a tak je tedy většina vesnic velmi starého původu, většinou ranně středověkého. Ve vrcholném středověku byly stejně jako většina vesnic na našem území přetvořeny. Častým útvarem byly návesní vesnice, nebo veliká okrouhla. Místní krajina je chudá na lesy a tak se nedochovaly roubené stavby. Za to je velmi dobře zachována barokní zděná

⁴⁶ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 15

⁴⁷ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 16

zástavba na hospodářských stavbách (Bylany, Hořany, Chotouň) a klasicistní zástavba obytných domů (okolí Kutné hory). Přesto vzhled vesnic určují stavby z přelomu 19. a 20. století, přízemní domy s vysokými půdami inspirované městskými domy této doby.

Kvůli svému zemědělskému zaměření byl tento kraj v průběhu 20. století devastován. Byly zničeny nejvýznamnější historické stavby.

6.8 Jižní část středních Čech - Posázaví, Podblanicko, Benešovsko, Sedlčansko, Dobříšsko

Přes svou lesnatost a členitost terénu byla oblast osídlena v poměrně rané době. Dokladem jsou románské kostely. Opět bylo osídlení přetransformováno ve vrcholném středověku a kolonizací rozšířeno do vyšších poloh. Vznikaly vesnice s velikými návěsními prostory (Mnichovice, Pravonín, Strojetic). Vývoj osídlení byl podpořen v západní části těžbou zlata. Významná ukázka gotické a renesanční zástavby v Čechách je představena v okolí Sedlčan, v Bražné, nebo Dublovicích. Sedlčansko, spolu s vesnicemi na obvodu křivoklátských lesů, nám tedy zachovalo poměrně nejvíc z někdejšího středověkého vybavení venkovského domu⁴⁸. Jelikož je tato oblast lesnatá stavěly se zde roubené stavby, které se, ale nedochovaly v hojném počtu. Poslední kompaktní roubenou zástavbou se může pyšnit severní část území (Losiny, Žandov). Dřevěné stavby byly za kamenné vyměněny až v 2. pol. 19. století (i klasicistní zástavba je jen sporadická). Stavěly se skromné domy s dekorativním prvkem v podobě neomítnutých cihel okolo oken nebo v lemech štítů (Býkovice, Mnichovice Solopysky, Jiřín, Vlkonice).

Zřejmě díky své blízkosti s Prahou se zde nedochovalo mnoho z lidové architektury. Většina staré zástavby byla vyměněna za novou, nebo modernizována.

6.9 Česká Sibiř, Sedlecko, Petrovicko, Jižní Sedlčansko a střední Povltaví

Chladný a pro zemědělství nepříliš vhodný kraj byl osídlen až v 12. století. Terén i složité majetkové vztahy nedovolovaly vytvořit typické půdorysné tvary vesnic a tak vznikaly malé vesnice nepravidelným tvarem (Kojetín, Libčice). Na některých místech můžeme najít gotické a renesanční stavby a to především v okolí Petrovic, dále pak Bláhova Lhota, Dolní Křemenice. Velmi významné postavení až do 18. století měly roubené stavby. Byly to přízemní stavby vybavené černou kuchyní a ve štítech zdobené lomenicemi. Štít míval na vrcholu kabřinec⁴⁹. Velmi významným prvkem byly roubené sýpky s pavlačí a roubené stodoly v této oblasti často polygonální.

Mladší zástavba je velmi jednoduchá opět zdobená cihlami.

⁴⁸ viz Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Academia, 1980, 630s. ISBN - , str. 270

⁴⁹ Kabřinec je půlkuželovitý nebo jehlancovitý přístřešek při vrcholu štítu.

6.10 Příbramsko, Březnicko, Rožmitálsko, Podbrdsko

Skromné osídlení raného středověku bylo kolonizací doplněno a do současné podoby dotvořeno v novověku. Osídlení oblasti vyšla vstříc těžba železné rudy a barevných kovů. Postupné osidlování má zřejmě za následek, že zde můžeme potkat vesnice s různým půdorysným založením, jako návesní vesnice (Zalužany), lineární lánové vesnice (Starý Rožmitál), nebo radiální lánové vesnice (Věšín). Častým prvkem bylo zakládání vesnic s domy bez hospodářských budov a zemědělských ploch. Ty sloužily pro obyvatele pracující v průmyslu, nebo živící se řemeslnou výrobou.

Dříve typickou roubenou zástavbu najdeme jen velmi zřídka, především na úpatí Brd (na jihu se stýká s šumavskou roubenou stavbou a tak tu můžeme najít podobné stavby). Domy jsou obvykle široké, kryté rozložitými polovalbovými střechami s výrazným přesahem nad zápražím i na štítové straně. Zápraží bývala často chráněná před sněhem bedněným zábradlím.⁵⁰

Velký vliv na utváření podoby lidové architektury měl klasicistní sloh. Zde jsou to domy přízemní, se střídou štítovou výzdobou.

6.11 Berounsko, Český kras

Údolí řeky Berounky bylo osídleno relativně časně. Se stejnou intenzitou jako na Rakovnicku se zde vyskytují návesní vesnice s pravidelnými a velikými návsemi (Bezdědice, Mořinka, Železná).

Středověké roubené domy se zachovaly jen výjimečně (Bezdědice, Korno, Mořinka, Srbsko). Většinou to byly prosté domy, jejich štítová orientace k ulici poskytovala jediný možný prostor pro vyjádření výtvarného smyslu, a to právě na štítu, v podobě lomenic.

Dnes jsou zde nejvíce zastoupené stavby z přelomu století 19. a 20., ty mají bohatě zdobenou fasádu, inspirovanou městskými domy.

6.12 Křivoklátsko, Rakovnicko a Džbán

Severní Rakovnicko bylo osídleno již za pravěku, zatímco jižní část zůstala dlouho neosídlena (rozkládal se tu lovecký hvozd). Celá oblast dosáhla svého rozmachu za vlády Jana Lucemburského. V okolí Rakovníka byla ve 14. století, snad z iniciativy Jana Lucemburského, vysazena nebo nově založena pozoruhodná skupina vesnic.⁵¹ Jejich hlavním znakem jsou prostorné a pravidelné návsi (Břežany, Krakov, Pavlíkov, Rousínov, Hřdle, Knězeves, Kolečov). Přes to má většina vesnic nepravidelný, roztroušený tvar. Rozšiřováním zástavby pak vznikaly malé osady

⁵⁰ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 20-21

⁵¹ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str. 22

v těžce přístupném terénu. K rozvoji oblasti přispělo chmelařství, těžba opuky, nebo později černého uhlí. Terén a lesnatost prostředí má za následek typ staveb. Původně to byly na celém území roubené stavby, často právě kvůli členitosti terénu stavěné na vysoké kamenné podezdívky, využívané jako sklepy. Štít staveb býval opatřen lomenicemi. Používání dřeva na stavbu se v jižní části oblasti udrželo velmi dlouho na předním místě, zatímco na severu se kvůli nedostatku tohoto materiálu již v raných dobách mohly používat zděné konstrukce. Některé stavby tu mohly být ovlivněny blízkostí Slánska, nebo německým obyvatelstvem žijícím při severní hranici této oblasti. Byly to především hrázděné hospodářské stavby a patrové domy. V níže položených vesnicích se projevila klasicistní architektura, především v podobě patrových domů. Vznikají zde neomítané stavby z opuky, s neomítanými cihlami okolo oken. Doba první republiky sem přinesla prosté domy s okrasnými prvky z keramiky.

6.13 Jesenicko

Nejzápadnější výběžek středočeského kraje byl jako poměrně drsný kraj osídlen až ve vrcholném středověku. Stejně jako u předešlých jsou časté vesnice s rozlehlými návsemi, okrouhlé, nebo obdélníkové s oblými rohy. Po 30-ti leté válce se celý region poněmčil, přesto zde nalezneme hrázděné patrové stavby jen ojediněle, např. jsou to hospodářské stavby, nebo hrázděná patra na městských domech. Původní vzhled domu není přesně znám (dochovalo se jich velmi málo), nejpravděpodobnější verze je že se jednalo o dům roubený, přízemní. Dřevěná zástavba přetrvala až do 19. stol. Spíše než klasicistní je zde zastoupena mladší architektura. Na které je už vidět že místní obyvatelstvo bylo německého původu. Jde o přízemní stavby, s hladkými fasádami (popř. zdobené jen skromně). Se sestavou oken různého tvaru v prostých trojúhelníkovitých štítech.

7 Charakteristika typu sídla a plužiny Byšiček

Přestože okrouhlice jsou typickými půdorysnými řešeními starých sídel vzniklých za kolonizace v hůře přístupném terénu, má tento tvar i vesnice Byšičky založená v období baroka. Byšičky byly založeny v roce 1717 jako pravidelná a souměrná okrouhlice, s průměrem cca 55m. Původně zde bylo jen 8 stavení okolo

návsi, které byly stejně tak jako celá pravidelná vesnice pravidelně rozestavěny. Do vesnice vedly dvě přístupové cesty, které vesnici dělily na dvě poloviny. A tak byly usedlosti rozděleny na 4 a 4, na každé straně návsi. Hrabě Špork dal novým usedlíkům do užívání krom zahrady i pole, část luk a lesa. Za to museli usedlíci robotovat, 2 dny za normálních podmínek a 3 dny za žní. Později, ale stále ještě v 18. století, byla přistavena stavení kolem přístupové cesty vedoucí od Lysé nad Labem. Zástavba podél silnice byla později, v 19. století, jednostranně prodloužena o několik stavení a zároveň se v této době rozdělily některé usedlosti na návsi. Takže vesnice je do dnešní doby zachovalé deformované složení, spojení okrouhlice s ulicovým typem vesnice, tedy návsní ulicová vesnice. Půdorys obce je dochovaný dodnes zřejmě i kvůli tomu, že je chráněn jako kulturní památka.⁵² Prohlášení vesnice jako památkové zóny se nepodařilo, místní obyvatelé nesouhlasili (*viz Obr. 1, fotodokumentace*)

Vesnice byla založena u tehdejšího toku Labe, který byl časem redukován a sveden přímějším směrem. V okolí Byšiček tak vznikly tůně a slepá ramena, nazývaná Hrbáčkovy tůně. Tůně jsou obklopeny rozsáhlými lesy, lužního rázu (*viz Obr. 2, fotodokumentace*).

Pro návsní okrouhlé vesnice bývá jednou z typických plužin, plužina traťová. Stejně tak je tomu i u Byšiček. Přesto, že Byšičky jsou pravidelným výtvozem, jejich plužiny nejsou záhumenicové paprscité, jak by se dalo očekávat, ale vybíhají západním směrem. Další menší plochy určené pro obdělávání jsou umístěny na jižním okraji vesnice a směřují k tehdejšímu toku Labe, dnes k tůním zbylým po redukcí toku. Traťová plužina je typická pro návsní vesnice a zároveň pro ulicové vesnice. Jelikož Byšičky jsou kombinací těchto dvou založení, je výběr traťové plužiny jasnější. Plužiny zůstaly v neměnné podobě až do 19. století. Ve 20. století byly rozměřeny ještě další parcely, východním směrem. Po kolektivizaci, která postihla celé Čechy v letech 1948–1960 a díky níž zanikla většina plužin, plužiny zanikají i v okolí Byšiček. Tím byly narušeny majetkové, historické a sociální vazby venkovského obyvatelstva. Novodobé nevolnictví tak přineslo likvidaci nejen velkých statků, ale i devastaci krajiny a jejich specifik. Jednotlivé plužiny a jejich hranice byly rozorány a spojeny do velkých lánů pro „snadnější“ práci. Rozměřené plužiny najdeme ještě na mapě z roku 1954, mapa z roku 1982 již plužiny vyznačené nemá.

8 Vývoj vybraného sídla

Podle výzkumů a nálezů z oblasti Byšiček se předpokládá, že se na jejich místě v minulosti nacházela osada s tvrzí, pravděpodobně pojmenovaná Byšice. Založená ve

⁵² Od 3. 5. 1958

13. století, zřejmě díky mostu, který vedl nedaleko přes tehdejší koryto Labe. Most byl součástí staré stezky vedoucí z Prahy, přes Nymburk dále na východ. Stezka procházela kladskými průsmyky a spojovala Čechy s Polskem (zemská stezka procházela tzv. mýtem, kde formani museli platit mýto, ti je často objížděli a napojovali se za Byšicemi na most přes Labe). Byšicím pravděpodobně předcházelo osídlení starých kmenů (z doby laténské, 5. -1. století př. n. l.), kteří si místo vybrali kvůli snadnému přebrodění se přes Labe. Není vyloučeno ani osídlení Kelty a Germány (1. století n.l.). To vše je podloženo dobovými nálezy, větší výzkum však nebyl proveden.

Byšice spolu s mostem byly výrazně poničeny husitskými válkami, které se nevyhnuly ani nedaleké Lysé nad Labem. Roku 1421 při svém tažení do Kolína zničilo Žižkovo vojsko nejen tuto osadu, ale i klášter v Lysé. Byšice začínají upadat, stojí na místě, které bez mostu již nemá takový význam jako dříve. Byšičky se pak objevují jen jako název poplužního dvora (1503, 1542). Třicetiletá válka, která zasáhla celé Čechy, zničila a ukončila, tedy alespoň dočasně, existenci Byšic. V urbáři z roku 1696: „Druhdy tu stával most přes Labe a pustá nyní vesnice Byšice se dvorem“.⁵³ Z mostu se zachovalo jen nájezd, z opuky a pískovcových kvádrů.

Baroko a jeho úpravy krajiny zasáhly i oblast Lysé. Hrabě František Antonín Špork, který svým snažením přispěl k rozkvětu celé Lysé i jejího okolí, roku 1717 založil dominikální vesnici Byšičky pro drobná hospodářství, která se nacházela přímo u dřívějšího toku Labe. Byšičky se staly součástí uměle vytvořené barokní krajiny, která ovládla lyské panství. Spolu s Byšičkami byla stejným způsobem založena ves Vápensko, která se nachází nedaleko. Celé okolí bylo poseto zámečky, letohrádky, sochami, kaplemi, božími muky atd.⁵⁴ K Byšičkám patřil od roku 1780 dvůr Karlov. Byl založen roku 1715 Františkem Antonínem Šporkem jako špitál, zrušen roku 1803, zbylí nemocní zůstali na dožití, a tak je roku 1809 prázdný a postupně zde vznikal statek, který je na dohled od Byšiček (dnes nedaleko trati směr Lysá-Praha). Dále byly součástí dva mlýny o dvou kolech, na nestálé vodě, jeden blízko Karlova, druhý U Tří chaloupek. Rozkošnický mlýn a mlýn Hronětice a lovecký zámeček F. A. Šporka.⁵⁵ Původně zřejmě byly Byšičky jen okrouhlice složené z 8 stavení, k nim se však záhy dostavěly další stavení podél příchozí cesty. V 19. století byly dostaveny další usedlosti na severní straně ulice. Celé Byšičky patří od roku 1840 k Lysé nad Labem.

Součástí Byšiček býval dnes již nefungující obchod a hospoda. Dodnes je zde činný požární sbor založený v roce 1942.

⁵³ viz Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic: vesnice památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách, Díl I. Střední Čechy, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5, str.

⁵⁴ Do dnešního dne se dochovala část poustevny sv. Václava, která se nachází cca 2 km od vesnice a je, stejně jako Byšičky, součástí naučné stezky

⁵⁵ Lovecký zámeček Nové stavení, neboli Neugebau, stojí již v roce 1702 u jižního konce Byšické paseky.

Růst Byšiček vedl k tomu, že z původních 8 stavení na návsi se stalo 48.

9 Případová studie - Byšičky

9.1 Charakteristika lidové architektury v Byšičkách

Jelikož byla celá vesnice založena jednorázově, odpovídala tomu i lidová architektura. Původně byly usedlosti vystavěny jako roubené domy, typické pro polabskou lidovou architekturu z 18. století. Byly „oblečené“ do kožichu. Tedy své roubení skrývaly pod vrstvou hliněné mazaniny. Byly to tedy přízemní stavby k ulici, nebo návsi orientované štítem. Roubené stavby se zachovaly na návsi, např. č. p. 8, 35, 203 nebo pak na přístupové cestě č. p. 2. Roubené stavby zde byly v 19. století vystřídány stavbami zděnými se sedlovou střechou.

Stavby byly přestavěny na konci 19. a začátku 20. století. Vyznačují se jednoduchými fasádami, prostě zdobenými průčelími. Je na nich vidět vliv secese ale i částečně moderna. Někde ztrácejí svůj typický regionální výraz, což ale nijak nepoškozuje jejich hodnotu. Jednoduché fasády a prostá výzdoba se staly novým výrazem vesnice.

Uprostřed vesnice, na kruhové návsi, byla roku 1888 postavena kaplička (viz Obr. 3, fotodokumentace). Původně zde stávala zvonice se studnou. Jedná se o neogotickou kapli sv. Václava obklopenou 4 lípami, *Tilia platyphyllos*. Kaplička je podélná, se sedlovou střechou. Průčelí tvoří věžička se zvonem. V kapli je obraz od J. A. Heřmana, který znázorňuje sv. Václava, který dává českou korunu Panně Marii k ochraně.

9.2 Charakteristika jednotlivých staveb lidové architektury či jejich souborů v Byšičkách

Vesnice, jejíž půdorys je kulturní památkou. Stavby ve vesnici však nejsou nijak chráněny, přesto se zde uchovalo mnoho staveb, které vypovídají o způsobu žití a stavění na vesnicích v Polabí.

Dochovalo se několik roubených staveb, z konce 18. a 19. století, typických pro roubenu lidovou architekturu Polabí. Další významné stavby, které tvoří dnešní ráz vesnice, jsou stavby z konce 19. století a začátku století 20.

Tak, jak je pro roubené domy z této oblasti typické, jedná se o přízemní domy, jejichž roubení je dnes skryté pod vrstvu mazaniny. Domy mají trojstranný dvůr.

Zřejmě nejzajímavější a nejvýznamnější budovou Byšiček je dům č. 2., (viz Obr.4, fotodokumentace). Nachází se na příchozí komunikaci. V průčelí má opět

sdužená okna. Štít vynášejí dva sloupy, jedná se tedy o podsíňový dům, který se na Nymbursku vyvinul v 16. - 17. století. Štít je v současné době zdoben deskami, bývalá lomenice vzala za své.

Dům č. 4 (viz Obr.5 a Obr.6, fotodokumentace), situovaný na návsi, si přes přestavbu ze začátku 19. století zachoval roubenou světnici, v průčelí sdužená okna a lomenici ve štítu. Stodola stojící kolmo na obytný dům zanikla do 19. stol., stejně tak jako hospodářské budovy stojící paralelně. Tyto, tedy kromě stodoly, byly nahrazeny novými hospodářskými budovami napojenými přímo za dům.

Z domu č. 7 se oddělil výměnek stojící vedle, **č. p. 35**. (viz Obr.7 a Obr.8, fotodokumentace). Nevznikl spolu se založením obce a tím pádem s ostatními usedlostmi (nenajdeme ho v císařských otiscích, ale v mapě z roku 1912 se již nachází). Svým vzhledem je velmi podobný výměnku č. 203, v průčelí se sduženými okny a lomenicemi ve štítu a větracími otvory. **Dům č. 8**, mající opět sdužená okna, upravená v mladší době, je velmi podobný vedle stojícímu a zmíněnému domu č. 35. Dům je zajímavý lomenicí ve štítu, která má ve svém vrcholu ozdobný prvek v podobě slunce podepřený profilovou římsou a větrací otvory ve tvaru letících ptáčků (viz Obr.9, fotodokumentace). Oba tyto domy jsou roubené v kožichu. Ve stabilním katastru tento dům však není zanesen, najdeme zde pouze usedlost, která stojí hned vedle, která spadá pod stejné popisné číslo - domy patří k sobě. Jednalo se o větší hospodářství, ze kterého je v přestavbě z počátku 20. století dochována hospodářská část. Obytný dům je přestavěn jako jediný z celé návsi, v novém stylu, který není nijak příznivého a oku lahodícího vzhledu (viz Obr. 10 a Obr. 11, fotodokumentace). Oba domy, č. 35 a č. 8 stojí na návsi.

Z domu **č. p. 6** je vydělen výměnek **č. 203** (viz Obr. 12, fotodokumentace), který právě proto, že je nejmenší stavbou na návsi i v celé vesnici zaujme na první pohled. Výměnek si ponechal vzhled ze začátku 20. stol a lomenici ve štítu, přesto že zde stál od dob založení obce. Nechybí mu lomenice ve štítu, avšak nemá typická sdužená okna, má jen jedno, více by se do průčelí zřejmě nevešlo. Lomenice ve štítu mají i stavby v ulicové zástavbě, konkrétně **č. 22 a 20** (viz Obr. 13 a Obr. 14, fotodokumentace).

Pro zástavbu ze začátku 19. století jsou typické zděné stavby, což je způsobeno tlakem protipožárních patentů. Stavby z této doby mají charakteristický nádražní dekor. Začínají se také vyskytovat vícepodlažní výstavby.

Na **čísle popisném 5**. (viz Obr. 15, fotodokumentace) je vidět přestavba z 19. století. Je to trojdílný dům, paralelně s obytnou částí se nachází hospodářské budovy, chlév a sýpka. Naproti vratům najdeme stodolu průjezdnou na pole. Dům je zdoben jednoduše, připomíná barvami i stylem výzdoby nádraží. Okna, dříve zřejmě sdužená, jak tomu v Polabí bývalo, jsou nahrazena jedním velkým, cca z 50. let 20. století.

Číslo popisné 6 (viz Obr. 16 fotodokumentace) je přestavěno v období začátku století, nezakryje vliv městských domů za první republiky. Okna jsou vysoká ve tvaru T, stejně tak, jak tomu bývalo ve městech, výzdoba secesní. Hospodářské stavby původně dřevěné jsou dnes zděné. Usedlost je významná svým výměnkem (č. 203).

Popisné č. 7 (viz Obr. 17, fotodokumentace) má opět typický vzhled pro začátek 20. století, střídě zdobené průčelí. Stodola byla opět oddělena od samotného domu i od hospodářských budov. Téměř stejného vzhledu jako **je dům p. č. 5 a dům p. č. 9** (viz Obr. 18, fotodokumentace). Opět je „nádražním“ typem výzdoby, jednoduše zdobeným. Tentokrát se však vyhnul úpravám oken v průčelí a zachoval si sdružená T okna typická pro toto období.

Dům č. 10 (viz Obr. 19, fotodokumentace) je charakteristickou přestavbou z období první republiky. Průčelí domu se rozšířilo, tak aby se tam vešly 2 soustavy oken. Je zdoben velice střídě a jednoduše. Majitelé stále pokračují v různých dostavbách a přestavbách takže dům získává na objemu. Stodola tentokrát nestojí kolmo na obytnou část, ale je v prodloužení této budovy s odstupem několika metrů, zřejmě kvůli tomu aby se z ní dalo vyjet přímo na pole.

Současný **dům č. 28** stojí na místě původního domu, který tvořil jeden z 8 domů zaplňujících zástavbu okolo návsi. Na začátku 19. stol. byl přistaven současný dům č. 3 v těsném sousedství, pozemky se tak rozdělily a vznikly dva samostatné celky. Oba domy jsou zdobeny střídě, jednoduše ale elegantně. **Dům č. 3**, ačkoli je mladší, působím starším dojmem, jelikož si zachoval typický vzhled oken (viz Obr. 20, fotodokumentace).

Příchozí komunikace kromě již zmíněného domu č. 2 je tvořena především domy z mladší doby, nebo jejich přestavbami. Štítová orientace je na některých domech vystřídána orientací okapovou, jedná se především o novější domy. Např. **dům č. 1** (viz Obr. 21, fotodokumentace) je stavba dříve štítové orientace, dnes je kombinován i s okapovou orientací.

Přes přestavby v novém stylu i přesto, že není vyhlášena památkovou zónou, zůstaly ve vesnici Byšičky zachovány ukázky lidové architektury.

10 Závěr

V bakalářské práci jsme se seznámili s vývojem osídlení na našem území a lidovou architekturou. Je nutno podotknout že dnešní krajina je kulturní krajinou vytvořenou působením člověka. Tím, že jsme ji poznamenali našim chováním, máme za ní v současné době zodpovědnost. Stejně tak, jako chráníme významné stavby, měli bychom chránit i krajinu a v ní prvky vytvořené našimi předky.

Vesnice, i když byly a jsou výtvoem člověka, do krajiny zapadaly mnohem lépe než současná „paneláková města“. Do dnešního dne tvoří poetickou krajinu příjemnou na pohled. I když samotné domy i celé vesnice prošly vývojem, nebyl nijak násilný (až na pár výjimek, viz protipožární opatření). Tento postup zároveň nijak nepoškozoval výraz vesnice (tedy až do poloviny 20. století).

V samotné studii vesnice Byšičky jsem na základě nastudovaných informací rozebrala vesnici a pokusila se ukázat je v praxi.

Použitá literatura

- Škabrada, J. Lidové stavby, Architektura českého venkova, Praha: Argo, 1999, 248 s., ISBN 80-7203-082-5
- Škabrada, J. Konstrukce historických staveb, Praha: Argo, 2003, 397 s. ISBN 80-7203-5487-7
- Baše, M. Sídla a stavby na venkově, Praha: ČVUT, 2006, ISBN 80-01-03390-2, 80 s.
- Sýkora, J. Venkovský prostor. 1. díl. Historický vývoj vesnice a krajiny, Praha: ČVUT, 1998, ISBN 80-01-01826-1
- Löw, J., Míchal, I. Krajinný ráz, Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, s.r.o., 2003, 552 s., ISBN 80-86386-27-9
- Kol. Aktuální problémy ochrany krajinného rázu, 2007: Nakladatelství Centrum pro krajinu s.r.o., Praha, 85 s., ISBN 978-80-903206-9-7
- Sádlo, J. a kol. Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Praha: Malá skála, 2005, 247s. ISBN 80-86776-02-6
- Vařeka, J., Frolec, V. [Lidová architektura: encyklopedie](#), přeprac. vyd., Praha : Grada, 2007, 427 s. ISBN 978-80-247-1204-8 , str.164
- Pešta, J. Encyklopedie českých vesnic, Díl I střední Čechy a Praha, Praha: Libri, 2003, 327s. ISBN 80-7277-148-5
- Škabrada J. Konstrukce historických staveb, Praha: ČVUT, 2000, 192s, ISBN 80-01-02071-1
- Škabrada, J., Vajdiš, J. Lidová architektura středočeského kraje, Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1984, 59s. ISBN, str.3
- Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Academia, 1980, 630s. ISBN - , str.270
- David, P., Soukup, V. 555 památek lidové architektury České republiky, Praha: Kartografie Praha, 2000, 184s. ISBN 80-7011-674-9
- Černý, E. Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin : Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny, Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1992, 143 s. ISBN 80-85048-40

Dohnal, M. Historická kulturní krajina v novověku : vývoj vsi a plužiny v Borovanech u Bechyně, Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2003, 158 s. ISBN 80-902457-9

kol. Humna - Přejít do krajiny, Brno : Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2008, 77 s. ISBN 978-80-7375-210-1

kol. Vesnický dům v 16. a 17. století, Praha: ČVUT, 1992, 215s. ISBN 80-01-00781-2

Klápště, J. Proměna českých zemí ve středověku, Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005, 624 s. ISBN 80-7106-175-1

Lipský, Z. Sledování změn v kulturní krajině : učební text pro cvičení z předmětu Krajinná ekologie, Kostelec nad Černými lesy : Lesnická práce, 2000, 71 s. ISBN 80-213-0643-2

Křivka, J. Nové osady vzniklé nadzemí Čech v letech 1654 – 1854, Praha : Ústav čs. a světových dějin ČSAV, 1979, 362s., MDT [711.436\(437.1\)"1654/1854"](#)

Roubík, F. Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1959, 163s. MDT [914.371-202"311"\(083.81\)\(084.3\)](#)

SCIENTICA, - Vzdělávací agentura Dostupné na World wide web
<http://www.scientica.cz/dvdp/index.php?oddil=4&cast=opravdu>

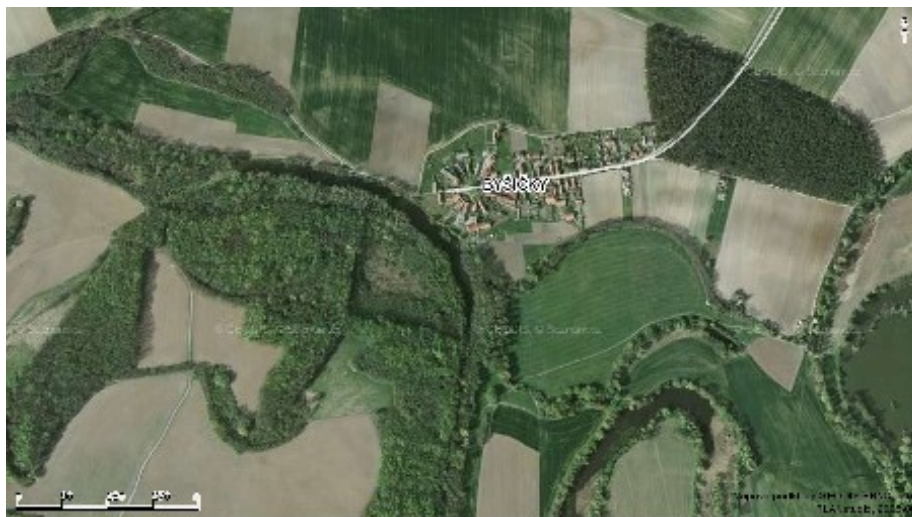
Wikipedia – otevřená encyklopedie

Dostupný z World wide web <http://cs.wikipedia.org/wiki/Plu%C5%BEina>,

PŘÍLOHY

Fotodokumentace k vesnici Byšičky

Obr.1
Letecký pohled na
Byšičky

Obr.2
Byšičky a bývalé
koryto Labe,
dnes Hrbáčkovy
tůně

Obr. 3
Kaplička na návsi.

Obr.4
Obytný dům č.2. Dům
s podsíní, štít je vynášen
dvěma sloupy. Má
sdružená okna.

Obr. 5
Obytný dům č.4.
Dům s roubenou světnicí, průčelí
má sdružená okna a lomenici ve
štítu

Obr. 6
Zadní strana domu č. 4,
vlevo je vidět roubení.

Obr. 7
Usedlost č.7 a z ní vydělený
výměnek č.35 se sdruženými
okny a lomenicí ve štítu.

Obr. 8
Výměnek č. 35 a vedle
stojící č.8.

Obr. 9
Lomenice ve štítu domu č.8,
se sluncem a větracími
otvory ve tvaru ptáčků.

Obr. 10
Usedlost č. 8. Výměnek
s obytnou stavbou, která
přestavěná v novodobém
stvl.

Obr. 11
Pohled do dvora usedlosti
č.8.

Obr. 12
Výměnek č.203, vydělený
z usedlosti č. 6, je
výiimečný svou velikostí.

Obr.13, Obr. 14
Domy č.20 a 22, u přičozí
komunikace, s lomenicí a
sduženými okny.

Obr.15
 Usedlost č. 5. svým
 vzhledem připomíná
 nádražní architekturu. Je
 to dům s trojdílným
 dvorem.

Obr. 16
 Přestavba domu č.6 ze začátku
 20.století je vidět na stavbě patra a
 na typických T oknech.
 S výměnkem š.203

Obr. 17
 Obytný dům č. 7 se vzhledem
 typickým pro začátek 20.století., se
 stodolou v pozadí.

Obr.18
 Popisné číslo 9, je opět
 úkazem „nádražní“ výzdoby
 domu.

Obr. 19
Dům č. 10, s rozšířeným
průčelím a novými přístavbami.

Obr. 20
Dům číslo 28 (vlevo) a 3
(vpravo). Oba domy přestavěn
v 20.století.

Obr. 21
Přestavba domu č. 1 na příchozí
komunikaci, s okapovou orientací
k ulici.

Mapy vesnice Byšičky

